

İ'râbın Anlama Etkisi: 'Her İnsanın Bir Karîn'i Vardır' Rivayeti Özelinde Bir İnceleme*

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 31 Mayıs 2025 Kabul Tarihi: 5 Eylül 2025

✉ **Fatih Mehmet Yılmaz**

Doç. Dr./ Associate Professor
Hitit Üniversitesi / Hitit University
İlahiyat Fakültesi / Faculty of Divinity
<https://ror.org/01x8m3269>
<https://orcid.org/0000-0002-5416-3986>
fatihmehmetilmaz@hitit.edu.tr

Öz

Peygamberler nübüvvet görevleri gereği tebliğ, sıdk, emânet ve fetânet özelliklerinin yanı sıra ismet sıfatı ile de vasıflandırılmış ve bu son nitelikle dini insanlara ulaştırma konusunda her türlü hatadan korunmuşlardır. Allah Resûlü'nün (s.a.s.) sözü edilen niteliği haiz oluşu inanç esasları arasında zikredilmiş ve dolayısıyla şeytanın ona musallat olamayacağı belirtilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'in ilgili vasfına vurgu yaparak bu yöndeki ithamlara yanıt vermiş, Hz. Peygamber de "Sizden hiç kimse yoktur ki onun meleklerden ve cinden yoldaşı olmasın." buyurmuş, bunun üzerine sahâbe, "Senin de mi ey Allah'ın Resûlü?" diye sorunca, *وأنا إلا أن الله أعانني عليه فأسلم* cevabını vermiştir. Ancak söz konusu beyanda yer alan "أسلم" kelimesinin, Resûl-i Ekrem tarafından mercii belirtilmeksizin dile getirilmesi sebebiyle i'râbının hem fethalı hem de zammeli haliyle kayıt altına alınması sözü edilen fiilin farklı anlamlar kazanmasına neden olmuştur. İnceleme konumuzu teşkil eden mezkûr haber bazı konu ve lafız farklılıklarıyla birçok kaynakta tahrîc edilmesine rağmen bu çalışmada Kütüb-i Tis'a'da bulunan "Her insanın bir karîn'i vardır" rivayetleri, metinlerinde zikredilen "أسلم" kelimesinin "fetha" ve "zamme" ile okunuşlarına göre gruplandırılarak sened ve her iki i'râba göre kazandığı anlam itibarıyla da metin tahliline tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Hz. Peygamber, Anlam, Karîn, İ'râb.

* Bu makale CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Effect of I'râb on Meaning: An Investigation on the Narration 'Every Human Being Has a Karîn'*

Research Article

Received: 31 May 2025 Accepted: 5 September 2025

Abstract

Prophets were characterised with the attributes of ismaat in addition to the attributes of notification, sincerity, emânet and fathânet as a requirement of their prophetic duties, and with this last attribute, they were protected from all kinds of mistakes in conveying the religion to people. The fact that the Messenger of Allaah possessed the aforementioned qualities was mentioned among the principles of belief, and therefore it was stated that Satan could not possess him. The Holy Qur'an responded to these accusations by emphasising the Prophet's relevant qualities, and the Prophet said, 'There is no one among you who does not have a companion from angels and jinn.' When the Companions asked, 'Is it you too, O Messenger of Allah?', he replied, 'وأنا إلا أن الله أعانني عليه فأسلم'. However, since the word 'أسلم' in the statement in question was uttered by the Messenger of Allah without specifying the authority, its i'râb was recorded both with "fatha" and "zamma", which caused the word in question to acquire different meanings. Although the aforementioned news, which constitutes the subject of our study, has been narrated in many sources with some differences in subject matter and wording, in this study, the narrations of 'Every human being has a karîn in the Qutub al-Tis'a have been grouped according to the pronunciation of the word 'أسلم' with "fatha" and "zamma" in their texts and have been subjected to textual analysis in terms of the sened and the meaning it gains according to both i'râb.

Keywords: Hadith, Prophethood, Meaning, Karîn, I'râb.

* This article is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Summary

The effects of sarf, which refers to the structure of the word and the changes that occur in it, and i'râb, which complements it and is defined as the movement of the last letters of the words in accordance with their position, on the meaning is an irrefutable reality. In this context, recording the narrations free from all kinds of mistakes, including the use of alliteration and punctuation marks, is of vital importance for the correct understanding of the Prophet's messages. This is because i'râb can often change the meaning of words. For this reason, being familiar with the Arabic language and i'râba was considered among the basic dynamics of comprehending hadiths properly, and since the early periods of Islam, intensive efforts have been made to ensure that the text is transmitted in accordance with the original, as well as the importance given to the isnad. Efforts related to language, which has been an important instrument for the understanding of religious news since the early ages, have also been mentioned among them. The word 'أسلم' in the hadith 'Every human being has a kar'ın/shaytan...', which expresses the protection of the Messenger of Allah (s.a.s.) in communicating the religion due to the quality of ismaqaḥ, which leads prophets to good deeds and keeps them away from evil deeds, is also worth analysing in this respect. In this context, the word was recorded with both 'fetha' and 'zamme' and accordingly acquired different meanings. The narration that constitutes the subject of the research, '... Every human being has a kar'ın...', is narrated with some wording differences by Ahmad b. Hanbal al-Musnad, al-Sunan by al-Dārimī, al-Sahīḥ by Muslim, al-Jāmi' by al-Tirmidhi, and al-Sunan by al-Nasā'ī. It is also reported in al-Musnad by Bez-zār and Abū Ya'lā, al-Sahīḥ by Ibn Hudaymah and Ibn Hibbān, al-Mu'jam al-kabīr, al-Mu'jam al-awsat and al-Mu'jam al-sagīr by Tabarānī. However, in order not to exceed the dimensions of an article, the study is limited only to the works of Qutub al-Tis'a. In the study, firstly, the narrations in the Qutub al-Tis'a on the subject were grouped according to the reading of the verb 'أسلم' with "fatha" and "zamma" in their texts, and the relevant text was analysed in terms of its meaning according to the sene and both i'râb. The word 'أسلم' in the narration we have researched is reported in the works of Ahmad b. Hanbal, al-Dārimī, Muslim, and al-Nasā'ī in the mazi mazi form from the chapter of if'āl. In this context, the hadith on the subject was narrated from four different Companions in three different forms. The first one is narrated from Ibn 'Abbās and Ibn Mas'ūd that the Prophet said, 'There is no one among you who does not have a companion from angels and jinn', to which the Companions replied, "Me too, O Messenger of Allah! However, Allah helped me and he became a Muslim and now he does not instil anything but good in me."; the second one was narrated from Cābir b. 'Abdullah that the Messenger of Allah (s.a.s) said, 'Do not enter the houses of women who do not have wives with them. Do not enter the houses of women who do not have husbands with them, for the devil circulates in the veins of any of you as blood circulates in the veins of any of you.' When asked, 'Does the same apply to you, O Messenger of Allah?' he replied, 'It is the same for me. But Allaah helped me and he became a Muslim.'; another one was from Hadrat 'A'isha, who said, 'The Messenger

of Allaah left me one night and went out. When he returned, he saw my behaviour towards him and said, ‘What is wrong with you, ‘A’isha! Are you jealous?’ He asked me, ‘What is wrong with me?’ When the Messenger of Allah (s.a.s.) said, ‘Is it your devil?’ I asked, ‘O Messenger of Allah, is there a devil with me?’ When he replied, ‘Yes,’ I asked, ‘Is there a devil with every human being?’ He replied, ‘Yes,’ and I replied, ‘Is there a devil with you?’ The Messenger of Allah (s.a.s.) said, ‘Yes,’ and I replied, ‘Is it with you too?’ The Messenger of Allah (s.a.s.) said, ‘Yes! The Messenger of Allah, may Allah bless him and grant him peace, said, ‘Yes, but my Lord helped me against him and he became a Muslim. The majority of the narrators read and transmitted the verb **أسلم** in the narration that constitutes the subject of our examination, but Ibn ‘Uyayna brought up for the first time the necessity of the word being zammal and stated that it means ‘I will be safe and secure from him’, and even stated that those who recorded the word in fath form distorted the meaning of the hadith.

Giriş

Kelimenin yapısı ve onda meydana gelen değişiklikleri ifade eden sarf¹ ile onu tamamlayan² ve sözcüklerin son harflerinin bulunduğu konuma uygun bir şekilde harekelenmesi şeklinde tanımlanan i'râbın³ anlama etkileri reddedilemez bir gerçekliktir.⁴ Bu bağlamda rivayetlerin hareke ve noktalama işaretleri dâhil her türlü hatadan uzak biçimde kayıt altına alınması, Hz. Peygamber'in verdiği mesajların doğru anlaşılabilmesi adına hayati önemi haizdir. Zira i'râb çoğunlukla kelimelerin anlamlarını değiştirebilmektedir.⁵ Bu sebeple Arap diline ve i'râba vâkıf olmak hadisleri usulüne uygun bir şekilde kavramanın temel dinamikleri arasında sayılmış,⁶ İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren isnada verilen ehemmiyetin yanı sıra metnin de aslına uygun bir şekilde rivayetini sağlamak için yoğun çabalar harcanmıştır. İlk devirlerden itibaren dinî haberlerin anlaşılması konusunda önemli enstürüman özelliği taşıyan dil ile ilgili çabalar da bunlar arasında zikredilmiştir.⁷ Peygamberleri hayırlı işlere sevk eden ve kötülüklerden uzaklaştıran ismet vasfı (Allah'ın koruması)⁸ dolayısıyla Allah Resûlü'nün (s.a.s.) dinin tebliği hususunda⁹ korunmuşluğunu ifade eden "Her insanın bir karîn'i vardır..." hadisinde yer alan "أسلم" kelimesi de bu açıdan incelenmeye değerdir. Bu bağlamda ilgili fiil hem "fetha" hem de "zamme" ile kaydedilmesi sebebiyle farklı anlamlar kazanmıştır. İ'râbın anlama etkisi çerçevesinde inceleme konusu yaptığımız rivayet özelinde müstakil bir çalışma da tespit edilememiştir.

¹ Abdullah b. Yûsuf el-Cüdey', *el-Minhâcû 'l-muhtasar fî ilmi 'n-nahv ve 's-sarf* (Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1428/2007), 21.

² Muhammed b. Sâlih el-Useymin, *Şerhu elfiyyeti İbn Mâlik* (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1434), 1/19.

³ Cemil Alûş, *el-İ'râb ve 'l-binâ dirâsetün fî nazariyyeti 'n-nahvi 'l-Arabî* (Beyrut: Müessesetü'l-Câmia, 1417/1997), 21.

⁴ Fazlullah en-Nûr Ali, "el-İ'rab ve eseruhü fi 'l-ma'nâ", *Mecelletü 'l-Ulûmi 'l-İnsâniyye ve 'l-İktisâdiyye* 1 (2012), 34.

⁵ Useymin, *Şerhu elfiyyeti İbn Mâlik*, 1/19.

⁶ Meccüddîn Ebû's-Seâdât Mübârek b. Muhammed İbnü'l-Eşîr el-Cezerî, *Câmiu 'l-usûl fî ehâdisi 'r-resûl*, thk. Abdülkâdir el-Arnaût (y.y.: Mektebetü Dâri'l-Beyân, 1389/1969), 1/37.

⁷ Salih Özer, *Rivayet Kültürünü Anlamak* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020), 154.

⁸ Ebû'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî el-Kefevî, *el-Külliyât* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1419/1998), 645.

⁹ Ömer Süleymân el-Aşkar, *er-Rûsul ve 'r-risâlat* (Küveyt: Mektebetü'l-Felâh, 1410/1989), 97.

Araştırma konusunu teşkil eden, "...Her insanın bir karîn'i¹⁰ vardır..." şeklinde nakledilen rivayet bazı lafız farklılıklarıyla Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *el-Müsned*,¹¹ Dârimî'nin (ö. 255/869) *es-Sünen*,¹² Müslim'in (ö. 261/875) *es-Sahîh*,¹³ Tirmizî'nin (ö. 279/892) *el-Câmi*'¹⁴ ve Nesâî'nin

¹⁰ Karîn kavramı Kur'an-ı Kerim'de, inkârcı insan, şeytan ve melek türünden arkadaş anlamlarında kullanılmıştır. Nitekim Mücâhid b. Cebr, cennetliklerin kendi aralarında konuşmalarından ve onlardan birinin ölümden sonra hayatın olup olmayacağına dair kinayeli bir sual yönelten ve neredeyse kendisini de helâka sürükleyecek arkadaşından bahsettiği, "...Benim bir arkadaşım vardı..." âyetinde yer alan "karîn" kelimesinin "şeytan" anlamına geldiğini söylemiş, yine "Onların yanlarına bazı arkadaşlar verdik de bunlar, önlerinde ve arkalarında bulunanları onlara şirin gösterdiler..." beyanında zikredilen "kurenâ" sözcüğünün de "şeytanlar" için kullanıldığını ifade etmiştir. Ayrıca "Yandaşı, 'Rabbim! Onu ben azdırmadım, o kendisi apaçık bir sapıklık içinde idi' der." âyetinde bulunan "karînühü" kelimesinin de şeytan anlamına geldiği belirtilmiştir. Bu bağlamda araştırma konumuzu teşkil eden rivayette yer alan "karîn" kelimesine yönelik bazı açıklamalar yapılsa da mezkûr sözcüğün "şeytan" manasında olduğu beyan edilmiştir. İlgili ayet ve açıklamalar için bk. en-Nisâ 4/38, es-Saffât 37/51, Fussilet 41/25, ez-Zuhruf 43/36, Kâf 50/27; Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *Tefsîru Abdürrezzâk*, thk. Muhammed Abduh (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1999), 3/230; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kâhire: Dâru Hicr, 1422/2001), 20/41°; Ebû İshâk Ahmed es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, thk. Ebû Muhammed b. Âşûr (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422/2002), 8/145; Ebû'l-Muzaffer es-Semânî Mansûr b. Muhammed b. Abdülcebbar et-Temîmî, *Tefsîru'l-Kur'an*, thk. Ebû Bilâl Guneym b. Abbâs b. Guneym (Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1418/1997), 4/399; Hüseyin b. Mahmûd b. Hasan ez-Zeydânî, *el-Mefâtîh fî şerhi'l-Mesâbih*, thk. Nûreddîn Tâlib v.dğr. (Küveyt: Dâru'n-Nevâdir, 1433/2012), 1/157; Ebû'l-Ferec Zeynüddîn İbn Receb el-Hanbelî, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Mahmûd b. Şa'bân b. Abdülmaksûd - Muhyiddîn Abdülhâlık eş-Şâfiî - İbrâhîm b. İsmâîl el-Kâdî v.dğr. (Medîne: Mektebetü'l-Gurabâ el-Eseriyye, 1412/1996), 3/124; Muhammed Abdülâtîf Abdülazîz İbn Melek, *Şerhu mesâbihi's-sünne li'l-İmâm el-Begavî*, thk. Nureddîn İtr v.dğr. (yy.: İdâretü's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1433/2012), 1/84; Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtîh şerhu Mişkâtî'l-mesâbih* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1994), 1/244; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994), 13/335; Muhammed b. Abdullah el-Hererî, *el-Kevkebî'l-vehhâc şerhu Sahîhi'l-Müslim* (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1430/2009), 25/451; Mûsâ Şâhîn Lâşîn, *Fethu'l-mün'im şerhu Sahîhi'l-Müslim* (Kâhire: Dâru's-Şurûk, 1423/2002), 10/425.

¹¹ Ahmed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed eş-Seybânî, *el-Müsned* (Kâhire: Müessesetü Kurtuba, ts.), 1/257 (No. 2323), 397 (No. 3779), 401 (No. 3802), 460 (No. 4392), 3/309 (No. 14364), 6/115 (No. 24889).

¹² Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân b. Fazl b. Berâm ed-Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, thk. Hüseyin Selîm Esedü'd-Dârânî (Riyâd: Dâru'l-Muğnî, 1421/2000), "Rikâk", 25, 66.

¹³ Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), "Sıfatü'l-münâfikin", 69, 70.

¹⁴ Ebû İshâ Muhammed b. İshâ b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Mısır: Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî,

(ö. 303/915) *es-Sünen*'inde¹⁵ tahrîc edilmiştir. Ayrıca ilgili nakil Bezzâr (ö. 292/905)¹⁶ ve Ebû Ya'lâ'nın (ö. 307/919)¹⁷ *el-Müsne'd*, İbn Huzeyme (ö. 311/924)¹⁸ ve İbn Hibbân'ın (ö. 354/965)¹⁹ *es-Sahîh*, Taberânî'nin (ö. 360/971) *el-Mu'cemü'l-kebir*;²⁰ *el-Mu'cemü'l-evsat*²¹ ve *el-Mu'cemü's-sağîr*²² isimli eserlerinde de yer almıştır. Ancak çalışma, bir makalenin boyutlarını aşmaması adına sadece Kütüb-i Tis'a eserleriyle sınırlandırılmıştır. Çalışmada ilk olarak mevzuuya dair Kütüb-i Tis'a'da bulunan rivayetler, metinlerinde zikredilen “أَسْلَمَ” fiilinin “fetha” ve “zamme” ile okunuşlarına göre gruplandırılarak sened ve her iki i'râba göre kazanacağı anlam itibarıyla ilgili metin tahlil edilmiştir.

1. Sened Tahlili

1.1. “أَسْلَمَ” Kelimesinin İf'âl Bâbından Malum Mâzi Fiil Olarak Tahrîci

Araştırdığımız rivayette yer alan “أَسْلَمَ” kelimesi Ahmed b. Hanbel, Dârimî, Müslim ve Nesâî'nin eserlerinde if'âl bâbından malum mâzi fiil kiipiyle nakledilmiştir. Bu bağlamda konuyla alakalı hadis dört ayrı sahâbiden üç farklı formda aktarılmıştır. Bunlardan ilki İbn Abbâs (ö. 68/687-88) ve İbn Mes'ûd'dan (ö. 32/652-53) nakledilen Hz. Peygamber'in, “Sizden hiç kimse yoktur ki onun meleklerden ve cinden yoldaşı olmasın.” buyurmasına karşılık sahâbenin, “Senin de mi ey Allah'ın Resûlü?” sorularına “Benim de. Ancak Allah bana yardım etti de o Müslüman oldu ve artık bana

1397/1977), “Radâ”, 17.

¹⁵ Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Alî el-Horasânî en-Nesâî, *el-Müctebâ*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Haleb: Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, ts.), “İşretü'n-nisâ”, 4.

¹⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdülhâlık el-İtkî el-Bezzâr, *Müsne'dü'l-Bezzâr*, thk. Âdil b. Sa'd (Medîne: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1420/2009), 5/254 (No. 1871).

¹⁷ Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ, *Müsne'dü Ebî Ya'lâ el-Mevsilî*, thk. Hüseyin Selim Esed (Dimeşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1406/1986), 9/77 (No. 5143).

¹⁸ Ebû Bekir Muhammed b. İshâk b. Huzeyme, *Sahîhu İbn Huzeyme*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1400/1980), 1/330 (No. 658), 2/149 (No. 1093).

¹⁹ Alâüddîn Ali b. Balabân, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1412/1991), 41/326 (No. 6416), 14/327-328 (No. 6417).

²⁰ Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Silefi (Kâhire: Mektebetü İbn Teymiye, ts.), 1/187 (No. 494), 1/288 (No. 476), 7/309 (No. 7222), 10/218 (No. 10522), 12/110 (No. 12620), 20/421 (No. 1017).

²¹ Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Târik b. İvazullâh b. Muhammed - Ebû'l-Fazl Abdülmuhsin b. İbrâhîm el-Huseynî (Kâhire: Dâru'l-Harameyn, 1415/1995), 3/93 (No. 2593), 4/67 (No. 3627), 9/14 (No. 8984).

²² Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü's-sağîr*, thk. Muhammed Şekûr Mahmûd el-Hâc Emîr (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1405/1985), 1/288 (No. 476).

hayırdan başka bir şey telkin etmez.”²³; ikincisi Câbir b. Abdullah’tan (ö. 78/697) rivayet olunan Allah Resûlü’nün (s.a.s.), “Yanında eşleri olmayan kadınların evlerine girmeyin. Zira şeytan herhangi birinizin damarında kanın dolaştığı gibi dolaşır.” açıklamasına, “Senin için de aynı şey geçerli mi Ey Allah’ın Resûlü?” sualine, “Benim için de aynı durum söz konusu. Fakat Allah Teâlâ bana yardım etti de o Müslüman oldu.”²⁴; bir diğeri de Hz. Âişe’den (ö. 58/678) gelen, “Allah Resûlü (s.a.s.) bir gece yanımdan ayrılıp dışarı çıkmıştı. Ben de bundan dolayı onu kıskanmıştım. Döndüğünde ona karşı tavrımı görünce, ‘Neyin var Âişe! Kıskandın mı?’ diye sordu ben de ‘Neyim olacak! Benim gibi biri senin gibi birini kıskanmaz mı?’ diye cevap vermiştim. Allah Resûlü (s.a.s.), ‘Şeytanın mı geldi?’ buyurunca, ‘Ey Allah’ın Resûlü! Benimle birlikte şeytan mı var?’ sualini yönelttim. ‘Evet.’ yanıtını alınca bu sefer, ‘Peki, her insanla birlikte şeytan var mıdır?’ dedim. O (s.a.s.), ‘Evet.’ yanıtını verdi ben, ‘Seninle de mi Ey Allah’ın Resûlü?’ şeklinde karşılık verdim. Resûl-i Ekrem de ‘Evet! Ama Rabbim ona karşı bana yardım etti de o Müslüman oldu.’ buyurdu.”²⁵ beyanını ihtiva eden rivayetlerdir.

1.1.1. Ahmed b. Hanbel Rivayetleri

Konuyla alakalı *el-Müsned*’de İbn Abbâs, İbn Mes’ûd, Câbir b. Abdullah ve Hz. Âişe’den altı ayrı senedle tahrîc edilen rivayetlere yer verilmiştir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

1.1.1.1. İbn Abbâs Rivayeti²⁶

Osman b. Muhammed > Cerîr > Kâbûs > Babası > İbn Abbâs.

Senedde yer alan ravilerle ilgili değerlendirmeler şu şekildedir:

Osman b. Muhammed (ö. 239/853)

Ravi Osman hakkında sika²⁷ ve sadûk²⁸ şeklinde değerlendirmelerde bulunulmuştur.

²³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/257, 1/397, 401, 460; Dârimî, “Rikâk”, 25; Müslim, “Sıfatü’l-münâfikîn”, 69.

²⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/309.

²⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/115; Müslim, “Sıfatü’l-münâfikîn”, 70; Nesâî, “İş-retü’n-nisâ”, 4.

²⁶ لَيْسَ مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَقَدْ وَكَّلَ بِهِ قَرِيْنُهُ مِنَ الشَّيَاطِينِ قَالُوا وَأَنْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ نَعَمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ أَعَانَنِي عَلَيْهِ فَأَسْلَمْتُ Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/257.

²⁷ Ebü’l-Hasen Ahmed b. Abdullah b. Sâlih el-İclî, *Ma’rifetü’s-sikât min ricâl-i ehli’l-ilm ve’l-hadis ve mine’d-duafâi ve zikru mezâhibihim ve ahbârihim*, thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî (y.y.: b.y., ts.), 2/031; Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebû Hâtîm er-Râzî, *el-Cerh ve’l-ta’dîl* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1271/1952), 6/167-168; Ebû’l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü’l-kemâl fî esmâi’r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1408/1987), 19/481.

²⁸ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh*, 6/167-168.

Cerîr [b. Abdülhamîd] (ö. 188/803)

Kûfeli muhaddislerden Cerîr'in sika²⁹ ve sadûk olduğu belirtmiştir.³⁰

Kâbûs [b. Ebû Zibyan] (ö. ?)

İclî'nin (ö. 261/875) Kâbûs'u ta'dîl terimlerinden lâ be'se bih ile betimlemesine rağmen³¹ İbn Sa'd (ö. 230/845) ve Yahya b. Maîn (ö. 233/848) onu zaîfû'l-hadîs diye tanıtmışlar ve naklettiği hadislerin delil olarak kullanılmamayacağı ifade etmişlerdir. Ayrıca Abdurrahman b. Mehdî'nin (ö. 198/813-14) de kendisinden rivayette bulunmadığı belirtilmiştir.³² İbn Hibbân da Kâbûs'un hafızasının kötü olduğu, babasından aslı olmayan nakillerde bulunduğu ve mürselleri merfû, mevkufları ise müsned yaptığı yönünde açıklamalarda bulunmuştur.³³

Babası [Ebû Zibyan] (ö. 96/714)

Ebû Zibyan pek çok münekkit tarafından sika diye vasıflanmış³⁴ ve ona *es-Sikât* isimli eserde de yer verilmiştir.³⁵

İbn Abbâs

Müksirûn sahâbîler arasında yer alan İbn Abbâs,³⁶ Allah Resûlü'nün (s.a.s.) dini iyi bir şekilde kavrama yönündeki³⁷ duasını almış ve yetkinliği sebebiyle "tercümânü'l-Kur'ân" diye adlandırılmıştır.³⁸

İlgili senedde yer alan ravi Kâbûs nedeniyle söz konusu hadis zayıf şeklinde nitelenebilir. Nitekim Şuayb el-Arnaût (ö. 2016) da muhtemelen diğer tarikleri dikkate alarak sözkonusu rivayetin hasen li-gayrih olduğu belirtmiştir.³⁹

1.1.1.2. Abdullah b. Mes'ûd Rivayeti (I)⁴⁰

Esved b. Âmir > Süfyân b. Saîd es-Sevrî > Mansûr > Sâlim b. Ebû'l-Ca'd > Babası > İbn Mes'ûd.

²⁹ İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 1/267.

³⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, 2/507.

³¹ İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 2/209.

³² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, 7/145.

³³ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Kitâbü'l-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-duafâ ve'l-metrûkin*, thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyid (Beyrut: Dârul-Ma'rife, ts.), 2/215.

³⁴ Mizzî, *Tehzîb*, 6/515.

³⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 4/156.

³⁶ Mizzî, *Tehzîb*, 31/336.

³⁷ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshâk el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, thk. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî (Riyâd: Dârul-Vatan, ts.), 3/1699-1700.

³⁸ İsmail L. Çakan - Muhammed Eroğlu, "Abdullah b. Abbas", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/77.

³⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/257.

⁴⁰ مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَمَعَهُ قَرِينُهُ مِنَ الْمَلَائِكَةِ وَمِنَ الْجِنِّ قَالُوا أَوَأَنْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ وَأَنَا إِلَّا أَنَّ اللَّهَ أَعَانَنِي عَلَيْهِ فَاسْلَمَ وَلَا يَأْمُرُنِي إِلَّا بِخَيْرٍ Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/397.

Esved b. Âmir (ö. 208/823)

Esved hakkında sika, lâ be'se bih, sâlihu'l-hadîs ve sadûk sâlih şeklinde ta'dîl ifadeleri kullanılmıştır.⁴¹

Süfyân b. Saîd es-Sevrî (ö. 161/778)

Süfyân sika, sebt fi'l-hadîs⁴² ve emîrû'l-mü'minîn fi'l-hadis vasıfları ile tanıtılmıştır.⁴³

Mansûr b. el-Mu'temir (ö. 132/750)

Esbetü'n-nâs,⁴⁴ sika,⁴⁵ sebt⁴⁶ ve me'mûn⁴⁷ lafızları ile nitelenen Mansûr hakkında İbn Hibbân teşeyyu eğiliminin olduğundan bahsetmiş⁴⁸ fakat bu hususta aşırılığının bulunmadığı belirtilmiştir.⁴⁹

Sâlim b. Ebû'l-Ca'd (ö. 98?/716?)

Sâlim'in sika vasfı taşıdığı ifade edilmiştir.⁵⁰ Buna rağmen onun İbn Mes'ûd gibi bazı sahâbîlerden mürsel nakillerinin olduğu söylenmiştir.⁵¹

Babası Ebû Sâlim b. Ebû'l-Ca'd (ö. ?)

İbn Hibbân'ın *es-Sikât* isimli eserinde yer verdiği Ebû Sâlim'i⁵² Ebû Nuaym (ö. 430/1038), İbn Abdülber (ö. 463/1071)⁵³ ve İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233) sahâbe nesli arasında saymasına rağmen⁵⁴ Zehebî (ö. 748/1348) onun Kûfeli muhadramlardan olduğunu belirtmiştir.⁵⁵

⁴¹ Mizzî, *Tehzîb*, 3/226.

⁴² İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 1/190.

⁴³ Mizzî, *Tehzîb*, 11/164.

⁴⁴ Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût v.dğr. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1402/1986), 6/132.

⁴⁵ Ebû'l-Velîd Süleyman b. Halef el-Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh limen harrece le-hü'l-Buhârî fi'l-Câmi's-sahîh*, thk. Ebû Lübâbe Hüseyin (Riyâd: Dâru'l-Livâ, 1406/1986), 2/721; Mizzî, *Tehzîb*, 28/553-554.

⁴⁶ İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 2/299.

⁴⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, 1/153.

⁴⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/473-474.

⁴⁹ Mizzî, *Tehzîb*, 28/554.

⁵⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, 3/1798.

⁵¹ Ebû Saîd b. Halîl b. Keykeldî el-Alâî, *Câmiu't-tahsîl fi ahkâmi'l-merâsîl*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Silefî (Beyrut: Âlimü'l-Kütüb, 1407/1986), 179-180.

⁵² İbn Hibbân, *es-Sikât*, 4/235.

⁵³ İbn Hacer, *Tehzîb*, 3/232.

⁵⁴ İzzüddîn İbnü'l-Esîr Ebû'l-Hüseyin Ali b. Muhammed el-Cezerî, *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003), 2/232.

⁵⁵ Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-tehzîb* (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1411/1991), 502.

Abdullah b. Mes'ûd

Bedir ve Hudeybiye'ye katılan İbn Mes'ûd sâhibü'l-visâd (sivâd) ve's-sivâk ve'n-na-leyn⁵⁶ lakabı ile tanınmış Habeşistan ve Medine'ye hicret etmiştir.⁵⁷

Şuayb el-Arnaût ilgili rivayetin senedinin Müslim'in şartına uygun ve sahih olduğunu belirtmiştir.⁵⁸

1.1.1.3. Abdullah b. Mes'ûd Rivayeti (II)⁵⁹

Abdurrahman b. Mehdî > Süfyân > Mansûr > Sâlim b. Ebû'l-Ca'd > Babası > İbn Mes'ûd.

Abdurrahman b. Mehdî

İbn Mehdî, imam,⁶⁰ hafız⁶¹ ve sika⁶² gibi ta'dil lafızları ile nitelenmiş bu bağlamda İmam Şâfiî (ö. 204/820) hadis ilminde onun bir benzerini görmediğini ifade etmiştir.⁶³

İlgili senedde yer alan Süfyân, Mansûr, Sâlim b. Ebû'l-Ca'd ve babası hakkında daha önce bilgi verilmiştir.

Şuayb el-Arnaût mezkûr haberin Müslim'in şartına uygun şekilde isnadının sahih olduğunu ravilerinin Ebû'l-Ca'd hariç sika diye bilindiklerini beyan etmiştir.⁶⁴

1.1.1.4. Abdullah b. Mes'ûd Rivayeti (III)⁶⁵

Ziyâd b. Abdullah el-Bekkâî > Mansûr > Sâlim > Babası > Abdullah.

Ziyâd b. Abdullah el-Bekkâî (ö. 183/799)

Ziyâd hakkında leyse bihî be's ve sadûk şeklinde değerlendirmeler yapılmış⁶⁶ Ali b. el-Medîni (ö. 234/848-49) ve Nesâî onu zayıf addetmişler,⁶⁷ Ebû Hâtîm (ö. 277/890) de hadislerinin yazılabileceğini ancak delil olarak

⁵⁶ Zehebî, *Siyer*, 1/470.

⁵⁷ Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdülber, *el-İstiâb fî ma'rifeti'l-as-hâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412/1992), 3/988.

⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/397.

⁵⁹ مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَمَعَهُ قَرِينُهُ مِنَ الْمَلَائِكَةِ وَمِنْ الْجَنِّ قَالُوا أَوَأَنْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ وَأَنَا إِلَّا أَنْ اللَّهُ أَعَانَنِي عَلَيْهِ فَأَسْلَمَ وَلَا يَأْمُرُنِي إِلَّا بِخَيْرٍ Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/401.

⁶⁰ Bâcî, *et-Ta'dil*, 2/865.

⁶¹ Mizzi, *Tehzîb*, 17/436

⁶² İbn Ebû Hatim, *el-Cerh*, 5/290.

⁶³ Zehebî, *Siyer*, 7/589.

⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/401.

⁶⁵ مَا مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَقَدْ وَكَّلَ بِهِ قَرِينُهُ مِنَ الْجَنِّ قَالُوا وَأَنْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ وَأَنَا إِلَّا أَنْ اللَّهُ أَعَانَنِي عَلَيْهِ مَا مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَقَدْ وَكَّلَ بِهِ قَرِينُهُ مِنَ الْجَنِّ قَالُوا وَأَنْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ وَأَنَا إِلَّا أَنْ اللَّهُ أَعَانَنِي عَلَيْهِ Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/460.

⁶⁶ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh*, 3/537.

⁶⁷ Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *el-Muğni fî'd-duağâ*, thk. Nureddîn Itr (y.y.: b.y., ts.), 1/243.

kullanılmayacağını beyan etmiştir.⁶⁸ Ayrıca ilgili ravinin çokça hata yaptığı ve kesretü'l-vehm sahibi olduğu söylenmiş, tek başına naklettiği haberlerin delil niteliği taşıyamayacağı belirtilmiştir.⁶⁹ Nitekim Tirmizî de münker nakillerinin çokluğundan bahsetmiş⁷⁰ ve ondan hiçbir şey rivayet etmediğini açıklamıştır.⁷¹

Senedde isimleri zikredilen Mansûr, Sâlim ve babası hakkında daha önce bilgi verilmiştir.

İlgili isnadda yer alan ravi Ziyâd hakkında ihtilaf edilmiştir. Bu sebeple Şuayb el-Arnaût bahse konu rivayetin senedinin hasen olduğunu beyan etmiştir.⁷²

1.1.1.5. Câbir b. Abdullah Rivayeti⁷³

Hakem b. Mûsâ > Îsâ b. Yûnus > Mucâlid b. Saîd > Şa'bî > Câbir b. Abdullah.

Hakem b. Mûsâ (ö. 232/846)

İlgili ravinin sika,⁷⁴ sebt fi'l-hadîs,⁷⁵ leyse bihî be's⁷⁶ ve sadûk⁷⁷ vasıflarını taşıdığı belirtilmiştir.

Îsâ b. Yûnus (ö. ?)

Kûfeli ravilerden Îsâ⁷⁸ sika diye tanıtılmış,⁷⁹ İbn Hibbân da *es-Sikât*'da onu zikretmiştir.⁸⁰

Mucâlid b. Saîd (ö. 144/761)

Yahya b. Maîn, Yahya el-Kattân (ö. 198/813), Nesâî ve Ebû Hâtîm⁸¹ Mucâlid'in zayıf bir ravi olduğunu beyan etmişlerdir.⁸² Ahmed b. Hanbel

⁶⁸ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh*, 3/537.

⁶⁹ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 1/307.

⁷⁰ Zehebî, *el-Muğnî*, 1/243.

⁷¹ Zehebî, *Siyer*, 7/476.

⁷² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/460.

⁷³ لَا تَلْجُوا عَلَى الْمُغْيِبَاتِ فَإِنَّ الشَّيْطَانَ يَجْرِي مِنْ أَحَدِكُمْ مَجْرَى الدَّمِ قُلْنَا وَمَنْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ وَمَنْيَّ Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/309.

⁷⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/195.

⁷⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/346.

⁷⁶ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh*, 3-127-128.

⁷⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, 2/440.

⁷⁸ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh*, 6/292.

⁷⁹ Mizzî, *Tehzîb*, 23/67.

⁸⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/238.

⁸¹ Mizzî, *Tehzîb*, 27/223.

⁸² Mizzî, *Tehzîb*, 27/221-223.

ilgili raviyi tenkit ederek⁸³ raffa⁸⁴ olduğunu belirtmiş,⁸⁵ Abdurrahman b. Mehdî ondan hiçbir şey rivayet etmemiş,⁸⁶ İbn Hibbân da rivayetlerinin hüccet olamayacağını söylemiştir.⁸⁷ İbn Adî (ö. 365/976) nakillerinin büyük bir kısmının Şa'bî'den (ö. 104/722) rivayet edildiğini ve birçoğunun da şâz olduğunu söylemiştir.⁸⁸

Şa'bî

Şa'bî, kırk sekiz sahâbîden hadis dinlemiş⁸⁹ ve birçok münekkît tarafından sika olarak değerlendirilmiştir.⁹⁰

Câbir b. Abdullah

Ebû Abdullah künyesi ile bilinen Câbir, Akabe biatına katılmış ve Hz. Peygamber ile birlikte on dokuz gazveye iştirak etmiştir.⁹¹

Şuayb el-Arnaût, mezkûr rivayetin isnadının Mücâlid b. Saîd sebebiyle zayıf olduğunu belirtmiştir.⁹²

1.1.1.6. Hz. Âişe Rivayeti⁹³

Hârûn > Abdullah b. Vsehb > Ebû Sahr > Ebû Kusayt > Urve b. Zübeyr > Âişe.

Hârûn [b. Saîd] (ö. 253/867)

Ravi Hârûn için lâ be'se bih ve sika nitelemesinde bulunulmuştur.⁹⁴

Abdullah b. Vehb (ö. 197/813)

İbn Vehb hakkında sika⁹⁵ sâlihu'l-hadîs ve sadûk lafızları kullanılmıştır.

Ebû Sahr [Humeyd b. Ziyâd] (ö. 189/805)

Ebû Sahr'ın kimliği konusunda Humeyd b. Ziyâd, Humeyd b. Sahr,

⁸³ Ebû Ahmed Abdullah b. Adî, *el-Kâmil fi'd-duafâi'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 8/167.

⁸⁴ Raffâ', hadisi Hz. Peygamber'e nispet etmede acele ediip titiz davranmayan kimse-dür. Bk. Abdullah Aydınli, *Hadis İstılahları Sözlüğü* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011), 251.

⁸⁵ Mizzî, *Tehzib*, 27/221-223.

⁸⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, 8/167.

⁸⁷ İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, 3/35.

⁸⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, 8/169.

⁸⁹ İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 2/12.

⁹⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/185; Mizzî, *Tehzib*, 14/35.

⁹¹ İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, 1/220.

⁹² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/309.

⁹³ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَرَجَ مِنْ عِنْدِهَا لَيْلًا قَالَتْ فَعَرْتُ عَلَيْهِ قَالَتْ فَجَاءَ فَرَأَى مَا أَصْنَعُ فَقَالَ مَا لَكَ يَا عَائِشَةُ أَغِيْرْتُ قَالَتْ فَقُلْتُ وَمَا لِي أَنْ لَا يَغَارَ مِنِّي عَلَى مِثْلِكَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَفَأَخَذَكَ شَيْطَانُكَ قَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَوْ مَعِيَ شَيْطَانٌ قَالَ نَعَمْ قُلْتُ وَمَعَ كُلِّ إِنْسَانٍ بَكَ. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/115.

⁹⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/240; Salâhuddîn Halîl b. Aybek es-Safedî, *Kitâbü'l-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaût - Mustafa Türkî (Beyrut: Dâru lhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420/2000), 27/115.

⁹⁵ Mizzî, *Tehzib*, 16/283, 284.

Humeyd b. Ebû'l-Muhârik ve Hammâd b. Ziyâd şeklinde farklı beyanlarda bulunulmuş⁹⁶ ve İbn Hibbân da onu Humeyd b. Ziyâd ismiyle *es-Sikât* isimli eserinde anmıştır.⁹⁷ Ahmed b. Hanbel leyse bihî be's ifadesini kullanırken, Yahya b. Mâin sika⁹⁸ ve bir defasında da zayıf açıklamasını yapmış,⁹⁹ İbn Adî de zaîfü'l-hadîs diye vasıflamış, Nesâî de aynı kanaati paylaşmıştır.¹⁰⁰

Ebû Kusayt [Yezîd b. Abdullah] (ö. 122/739)

Münekkitler Ebû Kusayt hakkında sika,¹⁰¹ sâlih, leyse bihî be's gibi ta'dîl ifadeleri kullanmalarının yanı sıra o, leyse bi kaviyy lafzı ile de cerh edilmiştir.¹⁰²

Urve b. Zübeyr (ö. 94/713)

Urve, Hz. Âişe'nin rivayetlerini en iyi bilenler arasında sayılmış¹⁰³ ve sika diye tanıtılmıştır.¹⁰⁴

Hz. Âişe

Hz. Peygamber'in eşi olup muksirûn sahâbe arasında sayılmıştır.¹⁰⁵

Söz konusu rivayet, senedinde yer alan Ebû Sahr ve Ebû Kusayt sebebiyle zayıf şeklinde nitelenebilir. Şuayb el-Arnaût ise muhtemelen diğer tarikleri dikkate alarak ilgili hadisin senedinin hasen olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁶

1.1.2. Dârimî Rivayetleri

1.1.2.1. Abdullah b. Mes'ûd Rivayeti¹⁰⁷

Muhammed b. Yûsuf > Süfyân > Mansûr > Sâlim b. Ebû'l-Ca'd > Babası > Abdullah.

Muhammed b. Yûsuf (ö. 212/827)

İlgili ravi sika¹⁰⁸ ve sadûk sika¹⁰⁹ şeklinde vasıflanmıştır. Buna rağmen Bağdatlı muhaddislerden bazıları onun Süfyân es-Sevrî'den naklettiği yüz elli hadiste hata ettiğini söylemiş buna rağmen Buhârî (ö. 256/870) İbn

⁹⁶ Ebû Abdullah İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *Kitâbü'l-Târihi'l-kebir* (y.y.: b.y., ts.), 2/350.

⁹⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/188-189.

⁹⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/68.

⁹⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, 3/222.

¹⁰⁰ Mizzî, *Tehzîb*, 7/368.

¹⁰¹ Mizzî, *Tehzîb*, 32/179-180.

¹⁰² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, 9/274.

¹⁰³ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, 6/396.

¹⁰⁴ Zehebî, *Siyer*, 4/333.

¹⁰⁵ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, 7/186.

¹⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/115.

¹⁰⁷ مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَمَعَهُ قَرِينُهُ مِنَ الْجَنِّ وَقَرِينُهُ مِنَ الْمَلَائِكَةِ قَالُوا وَإِيَّاكَ قَالَ نَعَمْ وَإِيَّايَ وَلَكِنَّ اللَّهَ أَغَانِي عَنِّي عَلَيْهِ فَاسْتَمَ Bk. Dârimî, "Rikâk", 25.

¹⁰⁸ Mizzî, *Tehzîb*, 27/56, 57.

¹⁰⁹ Mizzî, *Tehzîb*, 27/58.

Yûsuf'u Süfyân'dan hadis nakledenlerin en faziletlisi şeklinde tanıtmıştır.¹¹⁰

Senedde yer alan Süfyân es-Sevrî, Mansûr, Sâlim b. Ebû'l-Ca'd ve babası hakkında daha önce bilgi verilmiştir. İlgili senedin sahih olduğu söylenebilir.

1.1.2.2. Câbir b. Abdullah Rivayeti¹¹¹

Muhammed b. el-Alâ > Ebû Üsâme > Mücâlid > Âmir > Câbir.

Muhammed b. el-Alâ (ö. 248/862)

Sika, sadûk ve lâ be'se bih¹¹² şeklinde değerlendirmelere tabi tutulan mezkûr raviye İbn Hibbân *es-Sikât* isimli eserinde yer vermiştir.¹¹³

Ebû Üsâme (ö. 201/816)

Sika,¹¹⁴ sebt ve sadûk gibi ta'dîl lafızlarıyla betimlenen Ebû Üsâme'nin nakillerinde neredeyse hata etmediği belirtilmiştir.¹¹⁵

Senedde isimleri geçen Mücâlid b. Saîd ve Âmir hakkında daha önce bilgi verilmiştir.

Ravi Mücâlid'in ömrünün sonlarına doğru hafızasında proplemler meydana geldiği ifade edilmiş¹¹⁶ ve bu sebeple mezkûr hadisnin senedinin zayıf olduğu belirtilmiştir.¹¹⁷

1.1.3. Müslim Rivayetleri

1.1.3.1. Abdullah b. Mes'ûd Rivayeti¹¹⁸

Osman b. Ebû Şeybe > İshâk b. İbrâhîm > Cerîr > Mansûr > Sâlim b. Ebû'l-Ca'd > Babası > Abdullah b. Mes'ûd.

İshâk b. İbrâhîm b. Râhûye (ö. 238/853)

Sika memûn şeklinde tanıtılan İbn Rahûye¹¹⁹ hıfz ve fıkıh bakımından zamanının önde gelen isimlerinden kabul edilmiştir.¹²⁰ Vefatından

¹¹⁰ Zehebî, *Siyer*, 8/290.

¹¹¹ لَا تَدْخُلُوا عَلَى الْمَغِيبَاتِ فَإِنَّ الشَّيْطَانَ يَجْرِي مِنْ ابْنِ آدَمَ كَمَجْرَى الدَّمِّ قَالُوا وَمَنْكَ قَالَ نَعَمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ أَغَانِي عَنْهُ فَأَسْلَمَ Bk. Dârimî, "Rikâk", 66.

¹¹² Mizzî, *Tehzîb*, 26/247.

¹¹³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/105.

¹¹⁴ Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Kitâbü Tezkireti'l-huffâz* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998), 1/234.

¹¹⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, 3/133.

¹¹⁶ Ebû'l-Alâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm el-Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ah-vezî bi şerhi Câmi'i'l-Tirmizî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410/1990), 4/282.

¹¹⁷ Dârimî, *es-Sünen*, 3/1831.

¹¹⁸ مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَقَدْ وَكَّلَ بِهِ قَرِينُهُ مِنَ الْجِنَّ قَالُوا وَإِيَّاكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ وَإِيَّايَ إِلَّا أَنَّ اللَّهَ أَغَانِي عَنْهُ فَأَسْلَمَ فَلَا يَأْمُرُنِي إِلَّا بِخَيْرٍ Bk. Müslim, "Sıfatü'l-münâfikîn", 69.

¹¹⁹ Mizzî, *Tehzîb*, 2/383.

¹²⁰ Zehebî, *Siyer*, 11/372.

beş ay önce hafıza kaybına uğradığı belirtilmişse de¹²¹ bu bilgi zayıf addedilmiştir.¹²²

Cerîr b. Abdülhamîd (ö. 188/804)

Münekkitler Cerîr'in sika olduğunu belirtmişler hatta bu hususta icma olduğu söylenmiştir.¹²³ Vefatından bir yıl önce hafızasını kaybettiği bu sebeple çocukları tarafından hacbedildiği belirtilmesine rağmen İbn Hacer (ö. 852/1449) bu beyanın gerçeği yansıtmadığını açıklamıştır.¹²⁴

İsnadda bulunan İbn Ebû Şeybe, Mansûr, Sâlim b. Ebû'l-Ca'd ve babası hakkında daha önce bilgi verilmiştir. Mezkûr hadisın senedi sahihtir.

1.1.3.2. Hz. Âişe Rivayeti¹²⁵

Hârûn b. Saîd el-Eylî > İbn Vehb > Ebû Sahr > İbn Kusayt > Urve > Âişe.

Senedde zikredilen İbn Saîd el-Eylî, İbn Vehb, Ebû Sahr, İbn [Ebû] Kusayt ve Urve hakkında daha önce bilgi verilmiştir. Rivayetin senedi sahihtir.

1.1.4. Nesâî Rivayeti

1.1.4.1. Hz. Âişe Rivayeti¹²⁶

Kuteybe > Leys > Yahya İbn Saîd el-Ensârî > Ubâde b. Velîd b. Ubâde b. es-Sâmit > Âişe.

Kuteybe [b. Saîd] (ö. 240/855)

Hakkında sika¹²⁷ ve sadûk¹²⁸ açıklaması yapılan Kuteybe'ye *es-Sikât*'da da yer verilmiştir.¹²⁹

Leys [b. Sa'd] (ö. 175/791)

Münekkitler Leys için sika,¹³⁰ sebt, sadûk¹³¹ ve sahihu'l-hadîs ta'dîl lafızlarını kullanmışlardır.

Yahya İbn Saîd el-Ensârî (ö. 143/760)

Muhaddisler Yahya'yı sika olarak tanıtmışlardır.¹³²

¹²¹ Mizzî, *Tehzîb*, 2/387.

¹²² Mizzî, *Tehzîb*, 2/376.

¹²³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/145; İbn Hacer, *Tehzîb*, 2/76; Mizzî, *Tehzîb*, 4/550.

¹²⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, 2/77.

¹²⁵ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَرَجَ مِنْ عِنْدِهَا لَيْلًا، قَالَتْ فَعِزْتُ عَلَيْهِ فَجَاءَ فَرَأَى مَا أَصْنَعُ فَقَالَ مَا لَكَ يَا عَائِشَةُ أَغَرَّتْ فَقُلْتُ وَمَا لِي لَا يَغَارُ مِثْلِي عَلَى مِثْلِكَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَقَدْ جَاءَكَ شَيْطَانُكَ قَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَوْ مَعِيَ شَيْطَانُ قَالَ نَعَمْ قُلْتُ وَمَعَ كُلِّ إِنْسَانٍ قَالَ نَعَمْ وَأَسْلَمَ قُلْتُ وَمَعَكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ نَعَمْ وَلَكِنْ رَبِّي أَغَاتَنِي عَلَيْهِ حَتَّى أَسْلَمَ Bk. Müslim, "Sıfatü'l-münâfikîn", 70.

¹²⁶ التَّمَسَّتْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَدْخَلْتُ يَدِي فِي شَعْرِهِ فَقَالَ قَدْ جَاءَكَ شَيْطَانُكَ فَقُلْتُ أَمَا لَكَ شَيْطَانُ فَقَالَ بَلَى وَلَكِنْ اللَّهُ أَغَاتَنِي عَلَيْهِ فَأَسْلَمَ Bk. Nesâî, "İşretü'n-nisâ", 4.

¹²⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Ceh ve'r-ta'dîl*, 7/140.

¹²⁸ Mizzî, *Tehzîb*, 23/529, 530; ez-Zehebî, *Siyer*, 11/16, 18.

¹²⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/20.

¹³⁰ İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 1/399.

¹³¹ Mizzî, *Tehzîb*, 24/264.

¹³² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, 9/148-149.

Ubâde b. Velîd b. Ubâde b. es-Sâmit (ö. ?)

Birçok münekkit tarafından sika¹³³ şeklinde vasıflanan Ubâde'ye İbn Hibbân *es-Sikât*'ında yer vermiştir.¹³⁴

el-Elbânî söz konusu rivayet hakkında sahîhu'l-isnâd terimini kullanmıştır.¹³⁵

1.2. "أَسْلَمَ" Kelimesinin Zammeli Olarak Tahrîc Edildiği Rivayet

Araştırma konumuzu teşkil eden rivayette yer alan "أَسْلَمَ" kelimesi Tirmizî'nin *el-Câmi*'inde Câbir b. Abdullah'tan nakledilen haberde "zamme" ile hareketlenmiştir. Rivayete göre, Allah Resûlü (s.a.s.), "Beraberinde kocaları bulunmayan kadınların yanlarına girmeyin. Zira şeytan insanoğlunda kanın dolaştığı gibi dolaşır." buyurmuş sahâbenin, "Sende de mi?" diye sormaları üzerine, "Evet, ancak Allah ona karşı bana yardım etti de ben ondan güven içinde olurum."¹³⁶ açıklamasını yapmıştır.

1.2.1. Tirmizî Rivayeti

1.2.1.1. Câbir b. Abdullah Rivayeti¹³⁷

Nasr b. Ali > Îsâ b. Yûnus > Mucâlid > Şa'bî > Câbir.

Nasr b. Ali (ö. 250/864)

Münekkitler Nasr'ı sika ve mâ be'se bih şeklinde değerlendirmeye tabi tutmuşlardır.¹³⁸

Îsâ b. Yûnus (ö. 187/803)

Îsâ hakkında sika,¹³⁹ sika sika¹⁴⁰ ve mutkîn¹⁴¹ ifadeleri kullanılmış, Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) de onu fakih oğlu fakih ibaresi ile övmüştür.¹⁴²

Senedde yer alan Mucâlid b. Saîd ve Şa'bî hakkında daha önce bilgi verilmiştir.

Tirmizî, söz konusu rivayet ile ilgili "bu vecihten garîb'tir" şeklinde bir değerlendirmede bulunmuş, Şa'bî'nin Câbir b. Abdullah'tan rivayetinde tek kaldığını ayrıca münekkitlerin Mucâlid b. Saîd'i hıfzı yönüyle

¹³³ Bâcî, *et-Ta'dîl*, 2/933; Mizzî, *Tehzîb*, 14/198.

¹³⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/144.

¹³⁵ Nesâî, *el-Müctebâ*, 7/72.

¹³⁶ Tirmizî, "Radâ", 17.

¹³⁷ لَا تَلْجُوا عَلَى الْمَغِيبَاتِ فَإِنَّ الشَّيْطَانَ يَجْرِي مِنْ أَحْدِكُمْ مَجْرَى الدَّمِ فَلْنَا وَمِنْكَ قَالَ وَمَنْ لِي وَلَكِنَّ اللَّهَ أَغَانِي عَلَيْهِ فَأَسْلَمْتُ Bk. Tirmizî, "Radâ", 17.

¹³⁸ Mizzî, *Tehzîb*, 29/358; Zehebî, *Tezkire*, 2/79.

¹³⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, 3/1019.

¹⁴⁰ Mizzî, *Tehzîb*, 23/70.

¹⁴¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/238.

¹⁴² Mizzî, *Tehzîb*, 23/71.

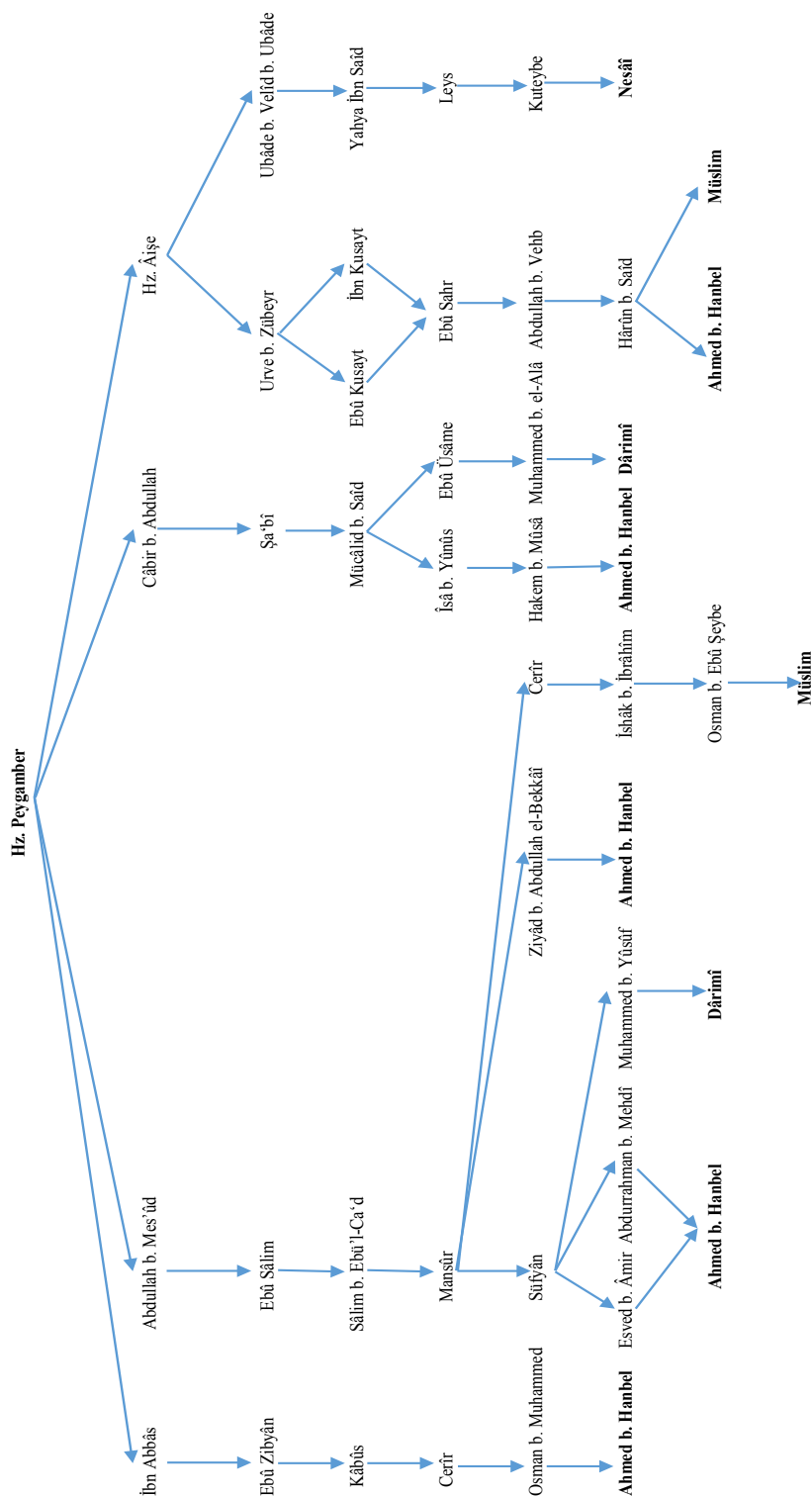
cerh ettiklerini de açıklamıştır.¹⁴³ Dolayısıyla ilgili haber için Mucâlid sebebebiyle zayıf denilebilir. Buna rağmen Elbânî ise söz konusu rivayete sahih hükmü vermiştir.¹⁴⁴

Tüm bu anlatılanlardan hareketle “أسلم” fiilini malum mâzi fiil sigasıyla nakleden Ahmed b. Hanbel’in *el-Müsned*’inde tahrîc edilen İbn Abbâs rivayetinin hasen li-gayrihî, Abdullah b. Mes‘ûd’dan nakledilen üç ayrı haberden ikisinin sahih, bir diğerinin hasen, Câbir b. Abdullah’tan gelen hadisin zayıf ve Hz. Âişe rivayetinin hasen, Dârîmî’nin eserine aldığı rivayetlerden birinin sahih, diğerinin zayıf, Müslim ve Nesâî’nin nakillerinin sahih olduğu; zamme şeklinde nakledilen Tirmizî’de yer alan haberin ise zayıf olduğu ancak diğer tarikler de dikkate alındığında zayıf olan senedlerin hasen li-gayrihî seviyesine yükseldiği söylenebilir.

¹⁴³ Tirmizî, *el-Câmi*‘, 3/467.

¹⁴⁴ Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî, *Sahîhu Süneni’l-Tirmizî* (Riyâd: Mektebetü’l-Meârif, 1420/2000), 3/172.

“Her İnsanın Bir Karân’i Vardır” Rivayetinin İsnâd Şeması



2. Metin Tahlili

Allah Teâlâ, peygamberlerin güçlükler karşısındaki sabır ve kararlılıklarını ölçmek¹⁴⁵ ve bir imtihan olmak üzere,¹⁴⁶ “Biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık...”¹⁴⁷ buyurmuş, böylece Hz. Peygamber’in de şeytan düşmanlarının olduğu gerçeğini beyan etmiştir.¹⁴⁸ Bu doğrultuda Allah Resûlü (s.a.s.), her nebinin kendisine iyiye veya kötüyü telkin eden bir sırdaşının varlığından bahsetmiştir. Rivayete göre Ebû Zer’e (ö. 32/653), namaz akabinde insan ve cin şeytanlarından Allah’a sığınması tavsiyesinde bulunduğu o, “İnsanların şeytanları mı var?” sorusuna, “Evet.” cevabını vermiş¹⁴⁹ kendisi de dâhil her insana musallat olan¹⁵⁰ bir şeytanın refakat ettiği gerçeğini dile getirmiştir.¹⁵¹ Ayrıca Cibrîl’in (a.s.) tuzak kurmak isteyen ifrite karşı dikkatli olması hususunda kendisini uyardığını, bu amaçla istirahatı çekildiği esnada öğrettiği bir duayı okuma tavsiyesinde bulunduğunu beyan etmiş¹⁵² ve şeytanın şerrinden Cenâb-ı Hakk’a sığınmıştır.¹⁵³

İnceleme konusu yapılan rivayet, şeytanın Hz. Peygamber’e musallat olamayacağını göstermesi açısından önem arz etmektedir.¹⁵⁴ Ancak sözü edilen haberde yer alan “أسلم” kelimesinin, Hz. Peygamber’in mezkûr ifadenin merciini belirtmeksizin dile getirmesi¹⁵⁵ sebebiyle, hem fethalı hem de zammeli şeklinde kayıt altına alınması ayrıca her iki versiyonunun da meşhur addedilmesi¹⁵⁶ ilgili naklin farklı anlamlar kazanmasına neden

¹⁴⁵ Hayreddin Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: DİB Yayınları, 2006), 2/457.

¹⁴⁶ Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *Tefsîru'l-keşşâf an hakâiki't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl* (Beyrut: Dâru'l-Meârif, 1430/2009), 343.

¹⁴⁷ el-En'âm 6/112.

¹⁴⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 9/625.

¹⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/265; Nesâî, “İstiâze”, 47.

¹⁵⁰ Muhammed b. Ali b. Âdem b. Mûsâ el-İtyûbî el-Vellevî, *Şerhu süneni'n-Nesâî (Zahîretü'l-ukbâ fî şerhi'l-Müctebâ)* (Suudi Arabistan: Dâru Âl Berûm, 1424/2003), 40/67.

¹⁵¹ Zeydânî, *el-Mefâtîh*, 1/157.

¹⁵² Ma'mer b. Râşid, *Kitâbü'l-Câmi'*, (Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî'nin el-Musannef'i ile birlikte), thk. Habîbürrahmân el-A'zamî (Hindistan: el-Meclisü'l-İlmî, 1403/1983), 11/35 (No. 19831).

¹⁵³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/415.

¹⁵⁴ Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz b. İmrân el-Yahsubî, *İkmâlü'l-mu'lim bi fevâidi Müslim*, thk. Yahya İsmâil (Mısır: Dâru'l-Vefâ, 1419/1998), 1/505.

¹⁵⁵ Muhammed et-Tâhir b. Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1984), 9/230.

¹⁵⁶ Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahya b. Şeref en-Nevevî, *Sahih-i Müslim bi şerhi'n-Nevevî* (Ezher: el-Matbaatü'l-Misriyye, 1349/1930), 17/157.

olmuştur.¹⁵⁷ Zira i'râbın manayı ve sözün sahibinin kastını ortaya koyan bir özelliği söz konusudur.¹⁵⁸ Buna göre ilgili fiil, “esleme” şeklinde fethalı okunduğunda if'âl bâbından mâzi fiil ve faili de şeytana raci müstetir “hüve” zamiri olmakta, bu durumda şeytanın İslâm'a girip Müslüman olduğu veya İblis'in kâfir iken boyun eğip itaat ettiği; “eslemü” şeklinde zammeli okunduğunda ise sülâsi mücerret dördüncü bâbtan muzâri fiil ve faili ise Hz. Peygamber'e raci müstetir “ene” zamiri olmakta, dolayısıyla şeytanın Müslüman vasfını kazanmadığı ancak Cenâb-ı Hakk'ın resûlünü desteklemesi sayesinde İblis'in iğvalarının boşa çıktığı ve “ben onun şer-rinden korunur, güven içinde olurum” manasına geldiği ya da ism-i tafdîl şeklinde “şeytandan en uzak olan benim” anlamını ihtiva ettiği yönünde dört ayrı görüş zikredilmiştir.¹⁵⁹

2.1. “أَسْلَمَ” Kelimesinin İf'âl Bâbından Malum Mâzi Kabul Edilmesi

Tetkik edilen rivayette “أَسْلَمَ” sözcüğü ravilerin çoğunluğu tarafından fethalı rivayet edilmiş¹⁶⁰ ve buradan hareketle şeytanın Müslüman olduğu belirtilmiştir.¹⁶¹ Nitekim Allah Resûlü (s.a.s.) diğer peygamberlere¹⁶² iki hasletle üstün kılındığından bahsetmiş ve “Şeytanım kâfirdi; Allah bana yardım etti ve o Müslüman oldu.”¹⁶³ buyurmuştur. Hz. Ebû Bekir'in (ö. 13/634) halife olduğunda yaptığı konuşmada Resûlullah'ın (s.a.s.) vahiy-le korunduğu yönünde açıklamada bulunması, onunla beraber bir meleğin varlığından bahsedip¹⁶⁴ şeytandan söz etmemesi yine Hz. Peygamber'in sünneti ile mesul tutulması halinde buna güç yetiremeyeceğini, zira onun İblis'ten korunduğunu beyan etmesi¹⁶⁵ “أَسْلَمَ” fiilini fethalı okuyan kimse-lerin delilleri arasında sayılmıştır. Ayrıca ilgili rivayetin bazı tariklerinde

¹⁵⁷ Ebû'l-Bekâ Abdullah b. el-Hüseyn el-Ukberî, *İ'râbü'l-hadîsi'n-nebevî*, thk. Abdullah Nebhân (Dimeşk: 1407/1986), 276.

¹⁵⁸ Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Süyûtî, *el-Müzhir fî ulûmi'l-lüga ve en-vâihâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1998), 1/260.

¹⁵⁹ Ebû Abdurrahman Ahmed b. Abdurrahman ez-Zûmân, *İsbâlû'l-keâm alâ hadîsi İbn Abbâs radiyallahü anhü fi'l-kıyâm* (Mısır: Dâru'l-Lü'lü, 1442/2021), 282.

¹⁶⁰ Cemâlüddîn Ebû'l-Ferec Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü Zemmi'l-hevâ*, thk. Eymen el-Buhayrî (y.y.: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, ts.), 127.

¹⁶¹ Ebû Abdullah Bedrüddîn Muhammed b. Abdullah eş-Şiblî, *Âkâmü'l-mercân fî ahkâmî'l-cinân*, thk. Ahmed Abdüsselâm (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 28-29.

¹⁶² Zürkânî, diğer peygamberlerin şeytanları Müslüman olmasa bile şeytanın onlara da musallat olamayacakları yönünde bir açıklamada bulunmuştur. Bk. Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülbâkî b. Yûsuf ez-Zürkânî, *Şerhu'l-allâmeti'z-Zürkânî ale'l-mevâhibi'l-ledünniyye bi'l-minahi'l-Muhammediyye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1996), 7/261.

¹⁶³ Bezzâr, *Müsned*, 14/249 (No. 7826).

¹⁶⁴ Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, 11/336 (No. 20701).

¹⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/13.

bulunan, “bana hayırdan başka bir şey telkin etmez”¹⁶⁶ şeklindeki kısmın da şeytanın Müslüman olduğuna delalet ettiği belirtilmiştir.¹⁶⁷

Ebü Zür’a (ö. 264/878) sözü edilen haberde yer alan “أسلم” kelimesinin mansub şeklinde rivayet edilmesinin doğru olduğunu belirtmiş aksi takdirde Hz. Peygamber’in ondan güven içinde olamayacağını söylemiş,¹⁶⁸ Ahmed b. Yahya en-Nahvî (ö. 291/904) de Allah Resûlü’nün (s.a.s.) şeytanının İslâm’a girdiğini belirterek mezkûr sözcüğü fetha ile okumuştur.¹⁶⁹ Tahâvî (ö. 321/933), Kâdî İyâz (ö. 544/1129), İbnü’l-Cevzî (ö. 597/1201), Türbüştî (ö. 661/1262), Nevevî (ö. 676/1277), Bedrüddîn eş-Şiblî (ö. 769/1367), Demîrî (ö. 808/1405), İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567),¹⁷⁰ Zürkânî (ö. 1122/1710)¹⁷¹ ve Tâhir b. Âşûr (ö. 1879/1973)¹⁷² da sözü edilen kelimenin fethalı versiyonunu tercih etmişlerdir.

Tahâvî, Allah Teâlâ’nın resûlüne yardımı ile şeytanının hidayete erdiğini, böylece Hz. Peygamber’in ondan yana esen kaldığını ve yatağına uzandığında, “Allah’ım! Yanımı yatağa koydum. Günahımı affet, şeytanımı benden uzaklaştır...”¹⁷³ şeklindeki duayı ise bu olaydan önce yaptığını ifade etmiştir.¹⁷⁴ Kâdî İyâz ise sözü edilen metnin sonundaki, “bana ancak hayrı telkin eder” cümlesinin ilgili fiilin fetha okunması ile uygunluk arz ettiğini açıklamış,¹⁷⁵ İbnü’l-Cevzî de iblîs’in Müslüman olmaması halinde Hz. Peygamber’e hayrı telkin edemeyeceğini beyan etmiştir.¹⁷⁶ Türbüştî, İbn Hacer el-Heytemî ve İbn Âşûr bu meseleyi hasâisü’n-nebî kapsamında değerlendirmiş ve Allah Resûlü’nün (s.a.s.) şeytanının İslâm’a girdiğini dile getirmişler,¹⁷⁷ Şiblî ilgili mevzunun tevile mahal bırakmayacak şekilde

¹⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/257, 1/397, 401, 460; Dârimî, “Rikâk”, 25; Müslim, “Sıfatü’l-münâfıkîn”, 69.

¹⁶⁷ İbnü’l-Cevzî, *Zemmü’l-hevâ*, 127-128.

¹⁶⁸ İbn Balabân, *el-İhsân*, 14/327-328.

¹⁶⁹ Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed İbn Hârûn b. Yezîd el-Hallâl, *es-Sünne*, thk. Atiyye ez-Zehrânî (Riyâd: Dâru’r-Râye, 1410/1989), 1/191.

¹⁷⁰ Ahmed Şihâbüddîn b. Hacer el-Heytemî, *el-Fetâvâ el-Hadisîyye* (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, ts.), 52.

¹⁷¹ İmâd es-Seyyid eş-Şirbînî, *Reddû şübühât havle ismeti’n-Nebî fî davi’l-Kitâb ve ş-sünne* (y.y.: Metâbiu Dâri’s-Sahîfe, 1424/2003), 72.

¹⁷² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’l-tenvîr*, 9/230.

¹⁷³ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 109.

¹⁷⁴ Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-Tahavî, *Şerhu müşkili’l-âsâr*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1415/1994), 1/103-104.

¹⁷⁵ Kâdî İyâz, *İkmâl*, 8/350.

¹⁷⁶ İbnü’l-Cevzî, *Zemmü’l-hevâ*, 127-128.

¹⁷⁷ İbn Hacer el-Heytemî, *Kitâbü’l-işsâh an ehâdisi’n-nikâh*, thk. Muhammed Şekûr Emrîr el-Meyâdînî (Ammân: Dâru Ammâr, 1406/1986), 174; Lâşîn, *Fethu’l-mün’im*, 10/426; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’l-tenvîr*, 9/230; Hererî, *el-Kevkebû’l-vehhâc*, 25/450.

açık olduğunu söylemiş,¹⁷⁸ Demîrî de Resûlullah'ın (s.a.s.) şeytandan kunduğuna dair icmanın bu görüşü desteklediğini beyan etmiştir.¹⁷⁹

“أسلم” kelimesinin fetha ile okunması halinde “istesleme ve'nkâde/ teslim oldu, boyun eğdi” anlamına gelebileceği de vurgulanmıştır.¹⁸⁰ Buna göre sözü edilen fiil, İslâm kavramı ile değil, “selâmet” sözcüğü ile ilişkilendirilmiş ve Cenâb-ı Hakk'ın resûlüne desteği ile şeytanının ona hayrı telkinden başka herhangi bir şey yapamayacağı belirtilmiştir.¹⁸¹ Bu bağlamda Dârimî, ulemadan bazılarının metinde yer alan “أسلم” fiilinin “istesleme” anlamına geldiğini söylediklerini, kendisinin de aynı görüşte olduğunu ifade etmiştir.¹⁸² Ebü'l-Bekâ el-Ukberî (ö. 616/1219) aynı kanaati paylaşmış,¹⁸³ bu doğrultuda İbnü'l-Esîr (ö. 606/1210) sözü edilen fiilin İslâm ile ilişkilendirilmemesi gereğine vurgu yapmıştır.¹⁸⁴ Bu açıdan İsmâil Hakkı Bursevî (ö.1137/1725) “şeytanın kötülük yapma gücünün kalmaması” şeklinde bir değerlendirmede bulunmuş,¹⁸⁵ Reşîd Rıza (ö. 1935) ise şakku's-sadr olayından hareketle İblîs'in, Hz. Peygamber'e vesvese verme ve kötülüğü telkin etme imkânının kalmadığını söyleyerek benzer bir yaklaşım sergilemiştir.¹⁸⁶

Netice itibarıyla “أسلم” fiilini if'âl bâbından mâzî şeklinde okuyanlar Allah'ın kudretine işaret ederek Hz. Peygamber'e mahsus olmak üzere şeytanının Müslüman olmasını¹⁸⁷ hârikulâde bir olay olarak değerlendirmişler ve bu hususun yadırganacak bir durum arz etmediğini belirtmişlerdir.¹⁸⁸

2.2. “أسلم” Kelimesinin Sülâsî Mücerret Muzârî Kabul Edilmesi

Ravilerin çoğunluğu mezkûr rivayette zikredilen “أسلم” fiilini fethalı okuyup nakletmişlerdir. Muhtemelen ashâb-ı hadisın yazıyı iyi kullananları arasında sayılan İbn Uyeyne¹⁸⁹ ilk defa şeytanın Müslüman olamayacağı düşüncesinden hareketle mezkûr sözcüğün zammeli olması gereğini

¹⁷⁸ Şiblî, *Âkâmü'l-mercân*, 29.

¹⁷⁹ Zürkânî, *Şerhu'l-allâmeti'z-Zürkânî*, 7/261.

¹⁸⁰ Nevevî, *el-Minhâc*, 17/158.

¹⁸¹ Vellevî, *Şerhu süneni'n-Nesâî*, 28/231.

¹⁸² Dârimî, “Rikâk”, 25.

¹⁸³ Celâlüddîn Abdurrahman es-Süyûtî, *Sünenü'n-Nesâî bi şerhi'l-Hâfiz Celâlüddîn es-Süyûtî ve hâşiyeti'l-İmâm es-Sindî* (Haleb: Mektebetü'l-Matbûatü'l-İslâmiyye, ts.), 7/72.

¹⁸⁴ İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl*, 8/434 (No. 6195).

¹⁸⁵ İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 8/264.

¹⁸⁶ Muhammed Reşîd Rıza, *Tefsîru'l-menâr* (Kâhire: Dâru'l-Menâr, 1366/1947), 3/238-239.

¹⁸⁷ Mübârekfurî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, 4/282.

¹⁸⁸ Süyûtî, *Sünenü'n-Nesâî*, 7/73 (Hâşiyeye kısmından).

¹⁸⁹ Ebü'l-Hasen Cemâlüddîn Yûsuf el-Kıftî, *İnbâhü'r-rivât alâ enbâhi'n-nühât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm (Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1406/1986), 1/44.

gündeme getirmiş ve onun, “ben ondan kurtulur, güven içinde olurum” manasına geldiğini ifade etmiş,¹⁹⁰ hatta ilgili kelimeyi fethalı kaydedenlerin hadisin manasını tahrif ettiklerini belirtilmiştir.¹⁹¹ İbn Uyeyne’nin öğrencilerinden¹⁹² Muhammed b. Bîşr b. Matar (ö. 2578/26) ise hocası gibi “أسلم” kelimesini zamme formunda kaydetmiş¹⁹³ ve Hattâbî (ö. 388/988) de bunu tasvip etmiştir.¹⁹⁴

İbn Uyeyne’nin yaklaşımı, şeytana karşı mücadelenin devamlılığını ve neticesini göstermesi açısından önemli addedilmiştir.¹⁹⁵ Bu bağlamda Kur’ân-ı Kerîm, “Senden önce hiçbir resûl ve nebi göndermedik ki, o bir temennide bulunduğunda şeytan ille de onun arzularına bir şeyler katmaya kalkışmasın. Fakat Allah, şeytanın katmaya çalıştığını iptal eder...”¹⁹⁶ beyanı ile Allah Teâlâ’nın Hz. Peygamber’e desteğini dile getirmiştir. Ayrıca İblîs’in tabiatı gereği peygamberlere vesvese vermekten ve onların derecelerinde bir kusur meydana getirme ümidinden vazgeçmeyeceği bu sebeple Cenâb-ı Hakk’a sığınma emrinin¹⁹⁷ verildiği ifade edilmiştir.¹⁹⁸ Nitekim şeytanların Allah Resûlü’ne (s.a.s.) vesvese vermek, hatta öldürmek amacıyla ona musallat oldukları, fakat söz konusu girişimlerin her defasında Allah’ın ismeti sayesinde boşa çıktığı belirtilmiştir.¹⁹⁹ Rivayete göre İblîs, kıldığı namazı bozmak üzere Hz. Peygamber’in karşısına çıkmış, buna karşılık Allah Teâlâ resûlüne onu yenme gücü bahşetmiştir.²⁰⁰ Yine bir gece vakti aralarında elinde bir ateş parçası bulunan şeytanın da yer aldığı şeytan topluluğunun Resûl-i Ekrem’in yüzünü yakmak üzere vadi ve dağlardan hücum ettikleri, bu esnada Cibrîl’in (a.s.), “Allah’ın yarattığı

¹⁹⁰ Tirmizî, *el-Câmi*, 3/467; Hattâbî, *İslâhu galatî l-muhaddisîn*, thk. Hâtîm Sâlih ed-Dâmin (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1405/1985), 58-59.

¹⁹¹ Ali b. Ali b. Muhammed Ebû’l-Iz ed-Dimeşkî, *Şerhu l-akîdeti l-Tahâviyye*, thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî - Şuayb el-Arnaût (y.y.: Müessesetü’r-Risâle, ts.), 560.

¹⁹² Zeynüddîn Kâsım b. Kutluboğa, *es-Sikât mimmen lem yaka’ fî l-kütübi s-sitte*, thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Âl Nu’mân (Yemen: Merkezü’n-Nu’mân li’l-Buhûs ve’d-Dirâsâti’l-İslâmiyye, 1432/2011), 3/43.

¹⁹³ Hallâl, *es-Sünne*, 1/191.

¹⁹⁴ Abdüllatîf b. Abdülazîz b. Emînüddîn İbn Melek, *Mebâriku l-ezhâr şerhu Meşâriki l-envâr* (Beyrut: Dâru’l-Cil, 1415/1995), 2/128.

¹⁹⁵ Ebû’l-Ferec Abdurrahman İbnü’l-Cevzî, *Keşfü l-müşkil min hadîsi s-sahîhayn*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb (Riyâd: Dâru’l-Vatan, 1418/1197), 1/336.

¹⁹⁶ el-Hâc 22/52.

¹⁹⁷ en-Nahl 16/98.

¹⁹⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve l-tenvîr*, 9/230-231.

¹⁹⁹ Şibrîni, *Reddû şübühât*, 71; Ebû’l-Fazl İyâz el-Yahsubî, *eş-Şifâ bi ta’rîfi hukûki l-Mustafâ* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts.), 2/352.

²⁰⁰ Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm b. el-Muğîre el-Cu’fî el-Buhârî, *el-Câmiu s-sahîh*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır (y.y.: Dâru Tavkı’n-Necât, 1422), “Salât”, 75, “Amel fî s-salât”, 10, “Bedü’l-halk”, 11, “Enbiyâ”, 40; Müslim, “Mesâcid”, 39, 40.

tüm şeylerin şerrinden Allah'a sığınıyorum, göklere yükselen, gece ve gündüz fitnelerinden, hayır hariç gece ve gündüz ansızın gelenlerin şerrinden Allah Teâlâ'nın mükemmel ve eksiksiz kelimelerine sığınıyorum." şeklindeki öğrettiği duayı okuması neticesinde hezimete uğradıkları nakledilmiştir.²⁰¹ Keza Allah Resûlü'nün (s.a.s.), ölüm anında dahi aklını ve dinini ifsat etmemesi²⁰² için şeytandan Allah'a sığındığı şeklindeki rivayetler,²⁰³ Hz. Peygamber'in İblîs ile mücadelesini dolayısıyla şeytanının Müslüman olmadığını göstermesi açısından mühim addedilmiştir.²⁰⁴

"أسلم" kelimesinin sözü edilen hareketlerden hangisi ile işaretlenmesi konusunda net bir görüş serdetmeyenler de olmuştur. Nitekim Ahmed b. Hanbel ilgili kelimenin i'râbı konusunda, "Hz. Peygamber mi ondan güven içerisinde olmuş yoksa İblîs mi Müslüman olmuştur?" açıklaması ile tereddüdünü dile getirmiş, ulemeden bir kısmının, "Allah Resûlü (s.a.s.), ondan güven içinde olmuştur." anlamını benimsedikleri belirtilince de, "Bilmiyorum." şeklinde cevap vererek²⁰⁵ bu husususta bir tercihte bulunmamıştır.

Tetkik edilen rivayette zikredilen "أسلم" ifadesinin ism-i tafdîl kalıbında "ondan en çok selâmette olanınız benim" manasına geleceği ve ilgili haberin son kısmında bulunan, "O, bana yalnızca hayrı telkin eder" cümlesinin "çoğu vakit" şeklinde anlaşılması gereğine de işaret edilmiştir.²⁰⁶ Bu doğrultuda Hz. Peygamber'in beşer vasfıyla zelle denilen küçük hatalara maruz kaldığı söylenmiştir.²⁰⁷

Netice itibarıyla inceleme konusu yapılan hadisin Hz. Peygamber'in ismet sıfatına açık bir şekilde vurgu yaptığı, rivayette bulunan "أسلم" fiilinin gerek fethalı gerekse zammeli olmak üzere her iki hareke ile okunmasının ve böylece ortaya çıkan dört ayrı mananın Allah Resûlü'nün (s.a.s.) sözü edilen vasfını desteklediği belirtilmelidir.

Sonuç

Kelimenin yapısı ve onda meydana gelen değişiklikleri ifade eden sarf ile sözcüklerin son harflerinin bulunduğu duruma uygun bir şekilde hareketlenmesi şeklinde tanımlanan i'râbın anlama etkileri yadsınamaz bir gerçektir.

Hz. Peygamber, dili fasih bir şekilde kullanmış, ifadenin düzgün aktarımına yönelik teşviklerde bulunmuş bu doğrultuda rahle-i tedrisinde

²⁰¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/419.

²⁰² Ali b. Ahmed b. Nûrüddîn b. Muhammed b. İbrâhîm el-Azîzî, *es-Sirâcü'l-münîr şerhu'l-Câmii's-sağîr fi hadîsi'l-beşîri'n-nezîr* (y.y.: b.y., ts.), 1/314.

²⁰³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/171, 3/427, 4/204; Nesâî, "İstiâze", 61.

²⁰⁴ Zürkânî, *Şerhu'l-allâmeti'z-Zürkânî*, 7/261.

²⁰⁵ Hallâl, *es-Sünne*, 1/190-191.

²⁰⁶ İbn Melek, *Mebârik*, 2/128.

²⁰⁷ Aşkar, *er-Risul ve'r-risâlat*, 112.

yetişen sahâbe de sözcüklerin telaffuzunda titizlik göstermiştir. Zira Resûl-i Ekrem'in verdiği mesajların doğru anlaşılabilmesi rivayetlerin hareke ve noktalama işaretleri dâhil her türlü hatadan uzak biçimde kayıt altına alınmasına bağlıdır. Bu sebeple İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren metnin aslına uygun bir şekilde anlaşılmasını sağlamak için dil ile ilgili çabalar da dâhil yoğun mesailer harcanmıştır.

Araştırma konusunu teşkil eden hadis, Kütüb-i Tis'a içerisinde Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*, Dârimî'nin *es-Sünen*, Müslim'in *el-Câmi-u's-sahîh*, Tirmizî'nin *el-Câmi'î*, Nesâî'nin *es-Sünen* ayrıca Bezzâr ve Ebû Ya'lâ'nın *el-Müsned*, İbn Huzeyme ve İbn Hibbân'ın *es-Sahîh*, Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebir*, *el-Mu'cemü'l-evsat* ve *el-Mu'cemü's-sağîr* isimli eserlerinde tahrîc edilmiştir. Bu bağlamda mezkûr haberde yer alan "أسلم" kelimesinin if'âl bâbindan malum mâzi fiil kipiyle nakledildiği Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde tahrîc edilen İbn Abbâs rivayetinin hasen li-gayrihî, Abdullah b. Mes'ûd'dan nakledilen üç ayrı haberden ikisinin sahih bir diğerrinin hasen, Câbir b. Abdullah'tan gelen hadisin zayıf ve Hz. Âişe'nin rivayetinin hasen; Dârimî'nin eserine aldığı rivayetlerden birinin sahih, diğerrinin zayıf, Müslim ve Nesâî'nin nakillerinin sahih; zamme şeklinde nakleden Tirmizî de yer alan haberin ise zayıf olduğu ancak diğerr tarikler de dikkate alındığında zayıf olan senedlerin hasen li-gayrihî seviyesine yükseldiği söylenebilir.

Tetkik edilen hadiste yer alan "أسلم" kelimesinin Allah Resûlü (s.a.s.) tarafından mercii belirtilmeksizin dile getirilmesi sebebiyle hem zammeli hem de fethalı şeklinde kayıt altına alınması ilgili naklîn farklı anlamlar kazanmasına neden olmuştur. Nitekim mezkûr sözcük ravilerin çoğunluğu tarafından if'âl bâbindan malum mâzi fiil şeklinde rivayet edilmiş ve buradan hareketle Hz. Peygamber'in şeytanının Müslüman olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca "أسلم" sözcüğünün fetha ile okunması halinde "istesleme ve nkâde/teslim oldu, boyun eğdi" anlamına gelebileceği de vurgulanmış, bu durumda sözü edilen fiilin İslâm kavramı ile değil "selâmet" sözcüğü ile ilişkilendirilmesi gereğinden bahsedilmiş, Cenâb-ı Hakk'ın resûlüne desteği ile şeytanının ona hayrı telkinden başka herhangi bir şey yapamayacağı belirtilmiştir.

Muhtemelen ilk defa ashâb-ı hadisin ileri gelenleri arasında sayılan Süfyan b. Uyeyne, şeytanın Müslüman olamayacağı düşüncesinden hareketle ilgili sözcüğün zammeli okuması gereğini gündeme getirmiş ve onun "ben ondan kurtulur, güven içinde olurum" manasına geldiğini beyan etmiş hatta bu kelimeyi malum mâzi fiil haliyle fethalı kaydedenlerin hadisin manasını tahrif ettiklerini belirtmiştir. Yine rivayette zikredilen "أسلم" ifadesinin zammeli şeklinin ism-i tafdîl kalıbında "ondan en çok korunmanız benim" manasına geleceği de söylenmiştir.

Netice itibarıyla sözü edilen rivayette bulunan “أسلم” fiilinin gerek fet-halı gerekse zammeli olmak üzere her iki hareke ile zaptedilmesi ve netice-de ortaya çıkan dört ayrı anlamın Allah Resûlü’nün (s.a.s.) ismet sıfatı ile çelişmediği hatta söz konusu vasfa güçlü bir vurgu yaptığı belirtilmelidir.

Kaynakça

Aclûnî, İsmâîl b. Muhammed. *Keşfü'l-hafâ ve müzîlû'l-ilbâs amme'stehere mine'l-ehâdis alâ elsineti'n-nâs*. 2 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Kuds, 1351.

Ahmed b. Hanbel, Hilâl b. Esed eş-Şeybânî. *el-Müsned*. 6 Cilt. Kâhire: Müessesetü Kurtuba, ts.

Alâî, Ebû Saîd b. Halîl b. Keykeldî. *Câmiu't-tahsîl fî ahkâmî'l-merâsîl*. thk. Hamdî Abdülmecîd es-Silefî. Beyrut: Âlimü'l-Kütüb, 2. Basım, 1407/1986.

Ali, Fazlullah en-Nûr. el-İ'râb ve eseruhî fî'l-ma'nâ. *Mecelletü'l-Ulûmî'l-İnsâniyye ve'l-İktisâdiyye* 1 (2012), 34.

Âlûsî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Mahmûd. *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994.

Alûş, Cemîl. *el-İ'râb ve'l-binâ dirâsetün fî nazariyyeti'n-nahvi'l-Arabî*. Beyrut: Müessesetü'l-Câmia, 1417/1997.

Aşkar, Ömer Süleymân. *er-Rûsul ve'r-risâlât*. Küveyt: Mektebetü'l-Felâh, 4. Basım, 1410/1989.

Aydınî, Abdullah. *Hadis Istılahları Sözlüğü*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 5. Basım, 2011.

Azîzî, Ali b. Ahmed b. Nûrüdîn b. Muhammed b. İbrâhîm. *es-Sirâcü'l-münîr şerhu'l-Câmî's-sağîr fî hadîsi'l-beşîri'n-nezîr*. 4 Cilt. y.y.: b.y., ts.

Bâcî, Ebû'l-Velîd Süleyman b. Halef. *et-Ta'dîl ve't-tecrîh limen harrece lehü'l-Buhârî fî'l-Câmî's-sahîh*. thk. Ebû Lübâbe Hüseyin. 3 Cilt. Riyâd: Dâru'l-Livâ, 1406/1986.

Bağdâdî, Hatîb. *el-Câmî' li ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmî*. 2 Cilt. Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, 1403/1983.

Batalyevsî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed İbnü's-Sîd. *el-İnsâf fî't-tenbîh ale'l-meânî ve'l-esbâbi'lletî evcebeti'l-ihlâf beyne'l-müslimîn fî arâihim*. Mısır: Matbaatü'l-Mevsûa, 1319.

Begavî, Hüseyin b. Mes'ûd. *Şerhu's-sünne*. thk. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Züheyr eş-Şâviş. 16 Cilt. Beyrut: el-Mektebû'l-İslâmî, 2. Basım, 1403/1983.

Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdülhâlık el-İtkî. *Müsnedü'l-Bezzâr*. thk. Âdil b. Sa'd. 18 Cilt. Medîne: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1420/2009.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *Kitâbü't-Târîhi'l-kebîr*: 9 Cilt. y.y.: b.y., ts.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm b. el-Muğîre el-Cu'fî. *el-Câmiu's- sahîh*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır. 9 Cilt. y.y.: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422.

Bursevî, İsmâîl Hakkı. *Rûhu'l-beyân*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts.

Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *es-Sihâh*. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1430/2009.

Cüdey', Abdullah b. Yûsuf. *el-Minhâcü'l-muhtasar fî ilmi'n-nahv ve's-sarf*. 3. Basım, Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1428/2007.

Çakan, İsmail L. - Eroğlu, Muhammed. "Abdullah b. Abbas". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/77. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Çamur, Fatma Yüksel. *Anlatıbilim ve Hadis*. Ankara: TDV Yayınları, 2024.

Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd. *el-Muhkem fî nakdi'l-mesâhif*. thk. İzzet Hasan. Dimeşk: Vizâratü's-Sekâfe ve'l-İrşâdi'l-Kavmî fi'l-İklîmî's-Sûrî, 1379/1960.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân b. Fazl b. Berâm. *Sünenü'd-Dârimî*. thk. Hüseyin Selîm Esedü'd-Dârânî. 4 Cilt. Riyâd: Dâru'l-Muğnî, 1421/2000.

Dayf, Şevki. *el-Medârisü'n-nahviyye*. Kâhire: Dâru'l-Meârif, 7. Basım, ts.

Dimeşkî, Ali b. Ali b. Muhammed Ebû'l-İz. *Şerhu'l-akidetü't-Tahâviyye*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî - Şuayb el-Arnaût. y.y.: Müessesetü'r-Risâle, ts.

Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ. *Müsnedü Ebî Ya'lâ el-Mevsilî*. thk. Hüseyin Selîm Esed. 16 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1406/1986.

Elbânî, Muhammed Nâsirüddîn. *Sahîhu Süneni't-Tirmizî*. 3 Cilt. Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, 1420/2000.

Görmez, Mehmet. *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*. Ankara: TDV Yayınları, 3. Basım, 2011.

Hallâl, Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed İbn Hârûn b. Yezîd. *es-Sünne*. thk. Atiyye ez-Zehrânî. 3 Cilt. Riyâd: Dâru'r-Râye, 1410/1989.

Hattâbî. *Islâhu galati'l-muhaddisîn*. thk. Hâtîm Sâlih ed-Dâmin. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1405/1985.

Hererî, Muhammed b. Abdullah. *el-Kevkebü'l-vehhâc şerhu Sahîh-i Müslim*. 26 Cilt. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1430/2009.

Heytemî İbn Hacer. *Kitâbü'l-İfsâh an ehâdisi'n-nikâh*. thk. Muhammed Şekûr Emrîr el-Meyâdinî. Ammân: Dâru Ammâr, 1406/1986.

Heytemî, Ahmed Şihâbüddîn b. Hacer. *el-Fetâvâ el-Hadisîyye*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.

Hindî, Alâüddîn Ali el-Müttakî b. Hüsâmuddîn. *Kenzü'l-ümmâl fî süneni'l-ekvâl ve'l-efâl*. 8 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 5. Basım, 1405/1985.

İclî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdullah b. Sâlih. *Ma'rifetü's-sikât min ricâl-i ehli'l-ilm ve'l-hadis ve mine'd-duafâi ve zikru mezâhibihim ve ahbârihim*. thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî. 2 Cilt. y.y.: b.y., ts.

İbn Abdülber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed. *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1412/1992.

İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah. *el-Kâmil fi'd-duafâi'r-ricâl*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd – Ali Muhammed Muavvaz. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.

İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir. *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1984.

İbn Balabân, Alâüddîn Ali. *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1412/1991.

İbn Ebû Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahman er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1271/1952.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. 7 Cilt. Beyrut: Dâru't-Tâc, 1409/1989.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî. *Takrîbü't-tehzîb*. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 3. Basım, 1411/1991.

İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Ahmed el-Büstî. *Kitâbü'l-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-duaîf ve'l-metrûkîn*. thk. Mahmûd İbrâhîm Zâhid. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.

İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Ahmed el-Büstî. *Kitâbü's-Sikât*. 9 Cilt. Haydarâbâd: Dâiratü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973.

İbn Huzeyme, Ebû Bekir Muhammed b. İshâk. *Sahîhu İbn Huzeyme*. thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1400/1980.

İbn Kutluboğa, Zeynüddîn Kâsım. *es-Sikât mimmen lem yaka' fi'l-kütübi's-sitte*. thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Âl Nu'mân. 9 Cilt. Yemen: Merkezü'n-Nu'mân li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye, 1. Bsm, 1432/2011.

İbn Melek, Abdüllatîf b. Abdülazîz b. Emînüddîn. *Mebâriku'l-ezhâr şerhu Meşâriki'l-envâr*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1415/1995.

İbn Receb, Ebû'l-Ferec Zeynüddîn el-Hanbelî. *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Mahmûd b. Şa'bân b. Abdülmaksûd - Muhyiddîn Abdülhâlık eş-Şâfi - İbrâhîm b. İsmâîl el-Kâdî v.dğr. 10 Cilt. Medîne: Mektebetü'l-Gurabâ el-Eseriyye, 1412/1996.

İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddîn Ebû'l-Ferec Abdurrahman. *Kitâbü Zemmi'l-hevâ*. thk. Eymen el-Buhayrî. y.y.: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, ts.

İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman. *Keşfü'l-müşkil min hadîsi's-sahîhayn*. thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb. 4 Cilt. Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1418/1197.

İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ebû'l-Hüseyin Ali b. Muhammed el-Cezerî. *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*. thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1424/2003.

İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn Ebû's-Seâdât Mübârek b. Muhammed el-Cezerî. *Câmiu'l-usûl fi ehâdisi'r-resûl*. thk. Abdülkâdir el-Arnaût. 12 Cilt. y.y.: Mektebetü Dâri'l-Beyân, 1389/1969.

İbn Melek, Muhammed Abdüllatîf Abdülazîz. *Şerhu mesâbihi's-sünne li'l-İmâm el-Begavî*. thk. Nureddîn İtr v.dğr. 6 Cilt. yy.: İdâretü's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1433/2012.

İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî. *Ma'rifetü envâi ilmi'l-hadîs*. thk. Abdüllatîf el-Hemîm - Mâhir Yâsin el-Fahl. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423/2002.

İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshâk. *Ma'rifetü's-sahâbe*. thk. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî. 6 Cilt. Riyâd: Dâru'l-Vatan, ts.

Kâdî İyâz, Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İmrân el-Yahsubî. *İkmâlü'l-mu'lim bi fevâidi Müslim*. thk. Yahya İsmâîl. 8 Cilt. Mısır: Dâru'l-Vefâ, 1419/1998.

Kâdî İyâz, Ebû'l-Fazl İyâz el-Yahsubî. *eş-Şifâ bi ta'rifi hukûki'l-Mustafâ*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Karacabey, Salih. *Hadis Tenkidi*. Bursa: Emin Yayınları, 2. Basım, 2010.

Karaman, Hayreddin v.dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: DİB Yayınları, 2. Basım, 2006.

Kârî, Ali b. Sultân Muhammed. *Mirkâtü'l-mefâtîh şerhu Mişkâtî'l-mesâbih*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1994.

Kefevî, Ebû'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî. *el-Külliyât*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1419/1998.

Kiftî, Ebû'l-Hasen Cemâlüddîn Yûsuf. *İnbâhü'r-rivât alâ enbâhi'n-nühât*. thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm. 4 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1406/1986.

Kudâî, Ebû Abdullah Muhammed b. Selâme. *Müsnedü's-Şihâb*. thk. Hamdî Abdülmecîd es-Silefî. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.

Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekr. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006.

Lâşîn, Mûsâ Şâhîn. *Fethu'l-mün'im şerhu Sahîhi'l-Müslim*. 10 Cilt. Kâhire: Dâru's-Şurûk, 1423/2002.

Ma'mer b. Râşid, *Kitâbü'l-Câmi'*. (Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî'nin el-Musannef'i ile birlikte). thk. Habîbürrahmân el-A'zamî. 11 Cilt. Hindistan: el-Meclisü'l-İlmî, 2. Basım, 1403/1983.

Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf. *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 30 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 8. Basım, 1408/1987.

Mukrî, Ebû Tâhir Abdülvâhid Ömer b. Muhammed b. Ebû Hâşim. *Ahbâru'n-nahviyyîn*. thk. Mecdî Fethî es-Seyyid. Tanta: Dâru's-Sahâbe li't-Türâs, 1410/1989.

Mübârekfûrî, Ebû'l-Alâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm. *Tuhfetü'l-ahvezî bi şerhi Câmi'it-Tirmizî*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.

Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Alî el-Horasânî. *el-Müctebâ*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. 9 Cilt. Halep: Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, ts.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahya b. Şeref. *Sahîh-i Müslim bi şerhi'n-Nevevî*. 18 Cilt. Ezher: el-Matbaatü'l-Mısıriyye, 1349/1930.

Özer, Salih. *Rivayet Kültürünü Anlamak*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020.

Râmhürmuzî, Hasan b. Abdurrahman. *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâfî*. thk. Muhammed Acâc el-Hatîb. y.y.: Dâru'l-Fikr, 3. Basım, 1404/1984.

Reşid Rıza, Muhammed. *Tefsîru'l-menâr*. 12 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Menâr, 2. Basım, 1366/1947.

Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed. *el-Keşf ve'l-beyân*. thk. Ebû Muhammed b. Âşûr. 10 Cilt. (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422/2002.

San'ânî, Abdürrezzâk b. Hemmâm. *Tefsîru Abdürrezzâk*. thk. Muhammed Abduh. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1999.

Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Aybek. *Kitâbü'l-Vâfî bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnaût - Mustafa Türkî. 29 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420/2000.

Semânî, Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî. *Tefsîru'l-Kur'ân*. thk. Ebû Bilâl Guneym b. Abbâs b. Guneym. 6 Cilt. Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1418/1997.

Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman. *Sünenü'n-Nesâi bi şerhi'l-Hâfız Celâlüddîn es-Süyûtî ve hâşiyeti'l-İmâm es-Sindî*. 9 Cilt. Haleb: Mektebetü'l-Matbûatü'l-İslâmiyye, ts.

Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebû Bekir. *el-Müzhir fî ulûmi'l-lüga ve envâihâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2 Cilt. 1418/1998.

Şiblî, Ebû Abdullah Bedrüddîn Muhammed b. Abdullah. *Âkâmü'l-mercân fî ahkâmî'l-cinân*. thk. Ahmed Abdüsselâm. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.

Şirbînî, İmâd es-Seyyid. *Reddû şübühât havle ismeti'n-Nebî fî davi'l-Kitâb ve ş-sünne*. y.y.: Metâbiu Dâri's-Sahîfe, 1424/2003.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 25 Cilt. Kâhire: Dâru Hicr, 1422/2001.

Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-evsat*. thk. Târik b. Ivazullâh b. Muhammed - Ebû'l-Fazl Abdülmuhsin b. İbrâhîm el-Huseynî. 10 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Harameyn, 1415/1995.

Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdî Abdülmecîd es-Silefî. 25 Cilt. Kâhire: Mektebetü İbn Teymiye, ts.

Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemü's-sağîr*. thk. Muhammed Şekûr Mahmûd el-Hâc Emîr. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1405/1985.

Tahavî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme. *Şerhu müşkili'l-âsâr*. thk. Şuayb el-Arnaût. 16 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Mısır: Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Basım, 1397/1977.

Ukberî, Ebû'l-Bekâ Abdullah b. el-Hüseyin. *İ'râbü'l-hadîsi'n-nebevî*. thk. Abdullah Nebhân. Dimeşk: 2. Basım, 1407/1986.

Useymîn, Muhammed b. Sâlih. *Şerhu elfiyyeti İbn Mâlik*. 5 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1434.

Ünal, Yavuz. *Hadis Geleneğinde Metin Bilinci*. Samsun: Etüt Yayınları, 2008.

Vellevî, Muhammed b. Ali b. Âdem b. Mûsâ el-İtyûbî. *Şerhu süneni'n-Nesâi (Zahîretü'l-ukbâ fî şerhi'l-Müctebâ)*. 40 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru Âl Berûm, 1424/2003.

Zebîdî, Muhammed Murtezâ el-Hüseyinî. *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. İbrâhîm et-Terzî. 40 Cilt. Küveyt: b.y., 1421/2000.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman. *el-Muğnî fî'd-duafâ*. thk. Nureddîn İtr. 2 Cilt. y.y.: b.y., ts.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Kitâbü Tezkireti'l-huffâz*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaût v.dğr. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1402/1986.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *Tefsîru'l-keşşâf an hakâiki't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl*. Beyrut: Dâru'l-Meârif, 3. Basım, 1430/2009.

Zeydânî, Hüseyin b. Mahmûd b. Hasan. *el-Meşfâtih fi şerhi'l-Mesâbih*, thk. Nûrüddîn Tâlib vd. 6 Cilt. Küveyt: Dâru'n-Nevâdir, 1433/2012.

Zûmân, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Abdurrahman. *İsbâlü'l-keîlâle alâ hadîsi İbn Abbâs radiyallahü anhü fi'l-kıyâm*. Mısır: Dâru'l-Lü'lü, 1442/2021.

Zürkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülbâkî b. Yûsuf. *Şerhu'l-allâmeti'z-Zürkânî ale'l-mevâhibi'l-ledünniyye bi'l-minahi'l-Muhammediyye*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İmiyye, 1417/1996.

